

Til Auðar

Afmælisrit til Auðar Hauksdóttur sjötugrar
Festskrift til Auður Hauksdóttirs 70-ársdag

Til Auðar

Til Auðar

Afmælisrit til Auðar Hauksdóttur sjötugrar /
Festskrift til Auður Hauksdóttirs 70-ársdag

Ritstjóri
Gísli Magnússon

STOFNUN
VIGDÍ SAR FINNBOGADÓTTUR
Í ERLENDUM TUNGUMÁLUM

Stofnun Vigdísar Finnbogadóttur í erlendum tungumálum

© Höfundar/Þýðendur efnis.
Ritstjóri: Gísli Magnússon

Umbrot: Valgerður Jónasdóttir
Hönnun kápu: Valgerður Jónasdóttir
Prentun: Litlaprent ehf

Reykjavík 2020

Bók þessa má eigi afrita með neinum hætti,
svo sem ljósmyndun, prentun, hljóðritun
eða á annan sambærilegan hátt, að hluta
eða í heild, án skriflegs leyfis útgefanda.

ISBN 978-9979-9039-9-4

Efni/Indhold

<i>Gísli Magnússon</i>	
Forord	7
1. Rannsóknir Auðar, dönsk tunga og málvísindi / Auðurs forskning, dansk sprog og sprogvidenskab	
<i>Anne Holmen</i>	
Tradition og nytænkning – om en ildsjæls dagsordner	17
<i>Birgit Henriksen</i>	
Dygtige sproglærere skal gødes og plejes – betydningen af kvalificeret efteruddannelse	23
<i>Birna Arnbjörnsdóttir</i>	
Auðarnálgunin í hagnýtum málvísindum	28
<i>Oddný G. Sverrisdóttir</i>	
Auður málsháttanna	33
<i>Dórbildur Oddsdóttir</i>	
Danska á Ísafirði æsku minnar.	36
<i>Peter Juel Henriksen</i>	
Tale er Sølle, Tavshed er Gulv – hvordan overlever man de danske sonoranter?	41
<i>Erla Erlendsdóttir</i>	
Kakó. Himneskur hátíðardrykkur	49

2. Dönsk-íslensk tengsl og menningarsaga / Dansk-islandske relationer og kulturhistorie

Guðmundur Hálfðanarson

Danskar Atlantshafseyjar? 59

Ann-Sofie N. Gremaud

“Historien er aldrig skrevet eller vist én gang for alle” –
om fejring af hundredåret for Islands selvstændighed 66

Sofiya Zabova

The First Records of Roma Visiting Iceland 72

Birna Bjarnadóttir

Sagan af einu örvarskeyti 84

Ásdís R. Magnúsdóttir

Montaigne um uppeldi barna 87

Forord

Auður Hauksdóttir fortjener om nogen et festskrift og minde­mærke over sit mangeårige virke ved Islands Universitet og Vigdís Finnbogadóttir Instituttet for Fremmedsprog. Ordet *ildsjæl* dukker ofte op i forbindelse med hendes utrættelige virke for at fremme forholdet mellem Island og Danmark. Det er i højeste grad fortjent, at hun i to omgange er blevet dekoreret med Dannebrogordenen (2008, 2017) for at styrke forholdet mellem de to lande. Allerede i sine studier og senere som forsker har hun kredset om dansk sprog og kultur i Island – både synkront og diakront. Hendes tidlige forskning koncentrerede sig om, hvordan undervisning i dansk som fremmedsprog kan optimeres, hvilket udmøntede sig i bogudgivelsen *Lærerens strategier. Elevernes dansk. Dansk som fremmedsprog i Island* i 2001, og hun har desuden gjort kontrastive internetredskaber som *Taleboblen.bi.is* og *Frasar.net* tilgængelige for undervisere, studerende og elever. Så både i teori og praksis har hun styrket undervisningen i dansk som fremmedsprog. Hendes interesse for det dansk-islandske kulturmøde i historisk perspektiv kommer bl.a. til udtryk i antologien *Gullfoss – Mødet mellem dansk og islandsk kultur i 1900-tallet*. En af Auðurs mange yderligere fortjenester er hendes store indsats for at planlægge og indsamle midler til bygningen af Veröld – Vigdís’ hus, som siden 2017 har dannet rammen om sprogfagene på Islands Universitet. Hertil kommer de mange forskningsbevillinger, som hun har modtaget, og hendes mange tiltag til styrkelse af undervisningen.

Denne antologi med kortere artikler har været i støbeskeen længe, og jeg er de bidragende danske og islandske forskere og Valgerður Jónasdóttir, der har stået for ombrydning og grafisk udformning, taknemmelig. I udgangspunktet er der ikke tale om forskningsartikler i snæver forstand (jeg angav længden til cirka fem sider), men snarere forskningsrelaterede essays. Eftersom der er tale om

glimrende korte artikler, har jeg valgt at udgive festskriftet som bog. Alle deltagere har enten arbejdet sammen med Auður i forskningsprojekter – eller er ganske enkelt kolleger, der har nydt godt af Auðurs støtte og inspiration. Hertil regner jeg bestemt også mig selv. Festskriftet er opdelt i to dele, hvoraf den første beskæftiger sig med Auðurs forskning, dansk sprog og sprogvidenskab, og den anden med dansk-islandske relationer og kulturhistorie.

De første tre artikler beskæftiger sig direkte med Auðurs forskning i sprogundervisning. I sin artikel ‘Tradition og nytænkning – om en ildsjæls dagsordner’ beskriver Anne Holmen Auðurs forskningsmæssige indsats ud fra tre hovedområder: (1) *Den professionelle lærer i centrum*, hvor Auðurs ph.d.-afhandling, som Anne Holmen selv var vejleder på, danner grundlaget: en empirisk undersøgelse af undervisningspraksis hos tre dansklærere, der opnåede særligt gode resultater, og en sammenligning med fagtraditionen. (2) *Fremmedsprogsundervisning har sine egne behov*, hvor Auðurs pionerarbejde med at stille digitale redskaber, der styrker den mundtlige indlæring, til rådighed for dansklærere, bliver beskrevet. Der er her tale om den nødvendige imødegåelse af sproglærernes behov, idet mange – ligesom Auður – indså behovet for at ændre undervisningspraksis fra det skriftbaserede hen mod større mundtlighed. (3) *Det nordiske sprog- og uddannelsesfællesskab*, hvor der bliver gjort rede for Auðurs store arbejde for at fremme den internordiske sprogforståelse. Auður har argumenteret for den fortsatte relevans af danskundervisningen i Island, idet det danske sprog er nøglen til de skandinaviske sprog. Og hun har bl.a. underbygget denne argumentation med et uddannelsessociologisk projekt. Anne Holmen konkluderer, at Auður på sprogundervisningens og sprogpolitikens område har været en sand ildsjæl, der har forenet teori og praksis med en sjælden styrke.

Birgit Henriksen beskriver i sin artikel “Dygtige sproglærere skal gødes og plejes – betydningen af kvalificeret efteruddannelse” Auðurs virke i forbindelse med forskning, efteruddannelse af sproglærere og som underviser på universitetet ud fra et lærerkognitionsperspektiv. Forskning i lærerkognition afdækker læreres ‘mentale liv’ og fokuserer på samspillet mellem læreres eksisterende erfaringer og undervisningspraksis og de sprogpædagogiske teorier og materialer, som de præsenteres for i deres uddannelse og efter-

uddannelse. Som formand for de islandske dansklærere arrangerede Auður gennem en lang årrække kurser, hvor hun sikrede, at den nyeste fremmedsprogspædagogiske forskning blev fremlagt og diskuteret med henblik på at udfordre og videreudvikle den eksisterende undervisningspraksis hos lærerne. Dette skete altid i respekt for lærernes egen viden og praksiserfaringer. Samtidigt udviklede hun materialer og sprogværktøjer, som kunne støtte lærerne i deres arbejde. Birgit beskriver Auður som den gode gartner, der som forsker og underviser har dyrket og udviklet sprogundervisningen i Island på imponerende vis.

I sin artikel “Auðarnálgunin í hagnýtum málvísindum” giver Birna Arnbjörnsdóttir et billede af Auðurs metodologi i anvendt lingvistik. Birna skitserer i artiklens begyndelse fordele og ulemper ved de eksisterende kvalitative og kvantitative metoder i anvendt lingvistik. På baggrund af en skelnen mellem etnografi som metode og metodologi fremhæves sidstnævnte som mest pålidelig, fordi den indsamler forskellige typer data over længere tid. Birna nævner Auðurs forskning som et eksempel på en sådan etnografisk metodologi, hvor Auður anvender etnografiske og statistiske metoder til at kaste lys over sammenhængen mellem danskundervisning i Island, dansklærernes holdninger og resultater fra nationale test, og hvordan danskkundskaber har gavnet islandske studerende i forbindelse med studier og arbejde i Danmark. Grundet Islands overkommelige befolkningstal og i kraft af undersøgelsernes omfattende karakter (i stedet for at operere med en ‘stikprøve’ omfatter de den samlede ‘population’) har Auðurs metodologi (*Auðurnálgunin*) ifølge Birna relevans i international og i det mindste i nordisk sammenhæng. Dermed har Auðurs metodologi forlenet islandske forskeres undersøgelser som helhed med større vægt.

I sin artikel “Auður málsháttana” (da. Ordprogenes rigdom) gør Oddný Guðrún Sverrisdóttir rede for ordsproget som komparativt fænomen og tager her udgangspunkt i ordsproget ‘alle gode gange tre’, der forekommer på både tysk, dansk og islandsk. Hun nævner desuden Auðurs komparative dansk-islandske ordsprogsdatabase *Frasar.net* som et væsentligt værktøj for sprogbrugere.

I essayet “Danska á Ísafirði æsku minnar” (da. Dansk sprog i Ísafjörður i min ungdom) giver Þórhildur Oddsdóttir et billede af

det danske sprogs præsens i Ísafjörður i efterkrigstiden. Selvom der har overvintret en del danismer i islandsk sprog, var den danske indflydelse i efterkrigstiden langt stærkere. Þórhildur giver eksempler som 'vaskafat', 'kastarhola', 'viskustykki', 'kóstur', 'melís'. Men hun beskriver tillige danske kulturelle fænomeners præsens, f.eks. maskebal (*maskadagur*) og forskellige lege.

I sin artikel "Tale er Sølle, Tavshed er Gulv – hvordan overlever man de danske sonoranter?" giver Peter Juel Henrichsen et sprogvindskabeligt funderet bud på nogle af de udtalemæssige udfordringer, som gør dansk talesprog så svært at lære, både for udlændinge og computere (talesynteser). Han tager udgangspunkt i en analyse af de danske sonoranter (klangfyldige og støjfri sproglyde), som dansk sprog er særdeles rigt på sammenlignet med andre sprog. Henrichsen beskriver et eksisterende forskningsprogram hos Dansk Sprognævn, hvor 18 informanter indlæser teksten *Røg i køkkenet* med henblik på at undersøge konstante værdier i fonvarighederne. Dette viser sig vanskeligt og peger på nødvendigheden af yderligere og mere deltaljerede undersøgelser.

I sin artikel "Kakó. Himneskur hátíðardrykkur" (da. Kakao. En himmelsk festdrik) giver Erla Erlendsdóttir et overblik over kakaoens etymologi og kulturhistorie. Erla lægger især vægt på den tidligere historie, hvor spanierne lærte at sætte pris på de 'himmelske' kakaobønner, der er så kostbare, at man taler om, at pengene bogstaveligt talt hænger på træerne. Ordet bevæger sig fra nahuatl eller muligvis mayasprog til spansk og videre til hele Europa. Erla nævner en meget tidlig dansk kilde, Hans Hansen Skonnings *Geographia Historica Orientalis* fra 1641, hvor det omtales som *Cocoa*. Erla gør rede for kakaoens kulturelle udbredelse i Danmark og Island og beskriver udviklingen fra en eksklusiv luksusvare til en hverdagsvare i det 20. århundrede.

Anden del af festskriftet, der omhandler dansk-islandske relationer og kulturhistorie, indledes af Guðmundur Hálfðanarson artikel "Danskar Atlantshafseyjar?" (da. Danske Atlanterhavsøer?). Guðmundur tager udgangspunkt i et møde i foreningen De danske Atlanterhavsøer i 1909 med prominent deltagelse af bl.a. konsilspræsidenten og udenrigsministeren. Baggrunden for mødet var altingets afvisning af den dansk-islandske kommissions forfat-

ningsudkast af 1908. På mødet herskede der vidtgående konsensus om, at Island ikke ville kunne klare sig som selvstændigt rige. Guðmundur spørger, hvorfor islændingene så hurtigt ændrede kurs og herefter stræbte efter fuld suverænitet og siden adskillelse fra Danmark. Selvom løsrivelsesbestræbelserne af danskerne blev opfattet som resultatet af barnlig uvidenhed, gør Guðmundur rede for, at den var en logisk følge af udviklingen. Efter nederlaget til Preussen i 1864 bevægede Danmark sig stadig mere væk fra idéen om et sammensat imperium i retning af en homogen nationalstat. Islands selvstændighed var derfor den logiske konsekvens af, at danskerne selv afskrev idéen om forbundsstaten. Men ifølge Guðmundur gjorde danskerne ikke meget for at pleje forholdet til beboerne på Atlanterhavsøerne, således at der i kraft af relativt set dalende finansiel støtte og øget udbud af uddannelse i Island blev skabt grobund for fuld selvstændighed. Guðmundur slutter med at konstatere, at det nuværende rigsfællesskab mellem Danmark, Færøerne og Grønland ser ud til at udvikle sig i samme retning, idet færingerne og grønlænderne – i lighed med islændingene – ser deres øer som deres egne og ikke som dansk territorium. Den umyndiggørende retorik, som islændingene blev mødt med for hundrede år siden, gentager sig næsten ordret over for færinger og grønlændere, men Guðmundur anser ikke desto mindre en fuldkommen færøsk og grønlandsk løsrivelse fra Danmark for uundgåelig i fremtiden.

Ann-Sofie Nielsen Gremauds artikel ligger i tematisk forlængelse af Guðmundur Hálfðanarsons. I “‘Historien er aldrig skrevet eller vist én gang for alle’ – om fejringer af hundredåret for Islands selvstændighed” vender hun blikket mod to begivenheder i forbindelse med fejringen af hundredåret for Islands suverænitet. Hun nævner Pia Kjærsgaards kontroversielle deltagelse i højtideligholdelsen på Þingvellir den 18. juli 2018, hvor flere altingsmedlemmer udeblev i protest. Den danske politikers infantiliserende omtale af nævnte altingsmedlemmer som ‘opdragne’ viste, at den imperialistiske retorik stadig er i live visse steder. Herfra går Nielsen Gremaud over til at beskrive udstillingen *Lífsblómið* på Islands Nationalgalleri (Listasafn Íslands), hvor det klassiske frigørelsesnarrativ, der former sig som en romance, bliver udfordret. Ved at inddrage de mere problematiske aspekter ved selvstændighed og

statsdannelse konstaterer Nielsen Gremaud, at udstillingen giver et mere nuanceret billede af det fortsatte nationsdannelsesprojekt end det ensidige nationalistiske narrativ.

I festskriftets eneste engelsksprogede artikel beretter Sofiya Dimitrova Zahova om romaers besøg i Island i begyndelsen af det 20. århundrede: “The First Records of Roma Visiting Iceland.” Der er tale om danske kilder, nogle fotografier og mundtlige overleveringer. Zahova gør rede for det vigtige Johan Miskow-arkiv i Dansk Folkemindesamling, hvoraf store dele omhandler Demitri-familien. Det fremgår af disse kilder, at Demitri-familien rejste til Island sommeren 1910 eller 1911 med henblik på bl.a. hestehandel. Derudover dokumenterer to fotografier taget i Seyðisfjörður selvsamme Demitri-families tilstedeværelse sommeren 1912, hvilket understøttes yderligere af mundtlige overleveringer. Zahova beretter derefter om romatilflytningen til Island i nyere tid. Undersøgelser i 2019 har vist, at der er romaer fra næsten alle østeuropæiske migrantsamfund i Island. Afsluttende konstaterer Zahova, at de nævnte kilder kan danne grundlaget for mere omfattende undersøgelser af romaers præsens i Island.

Essayet “Sagan af einu örvarskeyti” af Birna Bjarnadóttir er den personlige beretning om præsentationen af den tosprogede udgave af *Ten Plays – Tíu leikrit* af den canadiskfødte islandske forfatter Guttormur J. Guttormsson (1878–1966), som hun og Gauti Kristmannsson var udgivere af. Denne fandt sted ved et seminar for efterkommere af islandske udvandrere i Nordamerika i Minneapolis. Skæbnen ville, at Birna ud over forfatteren til forordet, Vigdís Finnbogadóttir, mødte Auður Hauksdóttir ved denne lejlighed, hvilket mundede ud i planen og senere udførelsen af et projekt på Islands Universitet om islandsk-amerikansk kultur (*Vesturheimsverknið*). Birna nævner desuden et besøg i nonneklostret i Hafnarfjörður, hvor abbedissen viser sig at have skrevet ph.d.-afhandling om Teresa af Avila. Det vides ikke, om Guttormur J. Guttormsson læste den kristne mystiker, men efter Birnas opfattelse er de fælles om erfaringen af idéernes styrke i deres indre liv.

Ásdís Rósa Magnúsdóttir har oversat passager fra Montaignes essays, som handler om børneopdragelse: *De l'institution des enfants*. I sin

indledning skriver Ásdís om baggrunden for Montaignes refleksioner over emnet og konstaterer, at de er forbavsende progressive. F.eks. taler han imod tvang i undervisningen, og at man – i stedet for at fylde børnene med meningsløs lærdom – bør lære dem at tænke og lade dem tale selv. I de passager, Ásdís har oversat, hører vi blandt andet om Montaignes egen særprægede opdragelse, hvor hans far kun lod ham tale latin og intet fransk, indtil han påbegyndte almindelig skolegang seks år gammel. Montaignes far var dog imod tvang og forsøgte at give al sønnens videnstilegnelse et legende præg.

Som det fremgår af resuméerne, giver artiklerne i festskriftet et billede af Auðurs forskning samt hendes sproglige og kulturelle interesser i bred forstand. Det rummer en smuk symbolik, at Auðurs 70-årsfødselsdag den 12. april stort set falder sammen med Hendes Majestæt Dronning Margrethes 80-årsfødselsdag den 16. april og Vigdís Finnbogadóttirs 90-årsfødselsdag den 15. april. I skrivende stund har Carlsbergfondet, den islandske stat og Islands Forskningscenter (Rannís) besluttet at yde et millionbeløb til det stort anlagte dansk-islandske forskningscenter Dronning Margrethes og Vigdís Finnbogadóttirs tværfaglige Forskningscenter for Hav, Klima og Samfund. Auður har i høj grad bidraget til planlægningen af det nye dansk-islandske forskningscenter, hvor hun nu fungerer som medlem af styregruppen. Desuden leder hun et projekt, som går ud på at styrke det videnskabelige samarbejde mellem Danmark og Island. Dette projekt satte de islandske myndigheder satte i gang i 2019 i anledning af 75-året for republikkens oprettelse. Så vi kan roligt regne med, at Auður kommer til at bidrage til forskningen mange år endnu. Vi, dine kolleger og venner, takker dig for din indsats.

Gísli Magnússon

Rannsóknir Auðar, dönsk tunga
og málvísindi

Auðurs forskning, dansk sprog
og sprogvidenskab

Tradition og nytænkning – om en ildsjæls dagsordner

En af Auður Hauksdóttirs publikationer om danskfaget i Island har undertitlen “tradition og nytænkning” (2003). De to ord anslår tilsammen et gennemgående tema i den del af hendes virke, som vedrører sprogundervisning. På den ene side er hendes arbejde indlejret i viden om den lokale kontekst, i indsigt i faghistorien og i stor respekt for de professionelle læreres praksis. På den anden side er hun motiveret af et ønske om at videreudvikle denne praksis på baggrund af sin indsigt i forskningsfeltet og sine analyser af undervisningsmetoder og af elevers og studerendes sprogbehov. Målet for analyserne er således ikke alene at forstå den gældende praksis, men også at pege på udvikling af denne og understøtte en sådan udvikling gennem materialefremstilling og læreruddannelse. Som en sand ildsjæl har Auður således været drevet af en overbevisning om, hvad der vil gavne danskfaget i Island og sprogundervisning i det hele taget. Nogle vil måske hævde, at en sådan normativitet er uvidenskabelig, men inden for det forskningsfelt, hvor jeg vil placere Auðurs arbejde med dansk som fremmedsprog, er en reflekteret og teoretisk begrundet normativitet både acceptabel og forventelig. Her er brug for ildsjæle og deres dagsordner.

Educational linguistics

I en introduktion til det fagfelt, der på engelsk betegnes *educational linguistics*, fremhæver Constant Leung (2010) feltets tværfaglige karakter. Det kombinerer således sprogvidenskab med uddannelses-

forskning og kan have sin kerne i den ene eller den anden disciplin. Centralt er imidlertid relationen mellem de to discipliner, og det er meget ofte denne relation, der er drivkraften bag forskning og udvikling i *educational linguistics* (se også Spolsky 1999). Herunder vil jeg tillade mig at placere nogle af de temaer, der har optaget Auður i hendes lange karriere, og jeg vil give eksempler på, hvordan hun har været drevet af sit dobbelte engagement til at gøre en forskel for skoler, undervisning og uddannelse. Først vil jeg dog inddrage endnu en skelnen fra Leungs introduktion. Han understreger nemlig også den centrale rolle, som individer kan have for transformation af samfundsmæssige strukturer – eller rettere han introducerer først det grundlæggende sociologiske spørgsmål om, hvorvidt det er mennesker, der skaber samfund, eller samfund, der skaber mennesker. Med samfund tænkes her på enhver form for struktur, både institutioner, ideologier og sociale praksisser, mens Leung trækker på begrebet *agency* i sin forståelse af menneskers handlemuligheder. Vi kan som forskere indgå i projekter, der understøtter de eksisterende strukturer eller implementeringen af den gældende uddannelsespolitik. Vi kan også beskrive konsekvenserne af denne, og vi kan opstille alternativer og indgå i udvikling af disse i praksis. Leung skelner således mellem forskning, der arbejder *med* de gældende strukturer, og forskning, der arbejder *mod* strukturerne. Dette skal ikke primært ses som en skelnen mellem *the good guys* og *the bad guys*, men som et grundvilkår for projekter inden for ”educational linguistics”. Lige præcis her – i kombinationen af indsigt i samfundsmæssige betingelser med formulering af ideale fordringer og understøttelse af nytænkning – vil jeg placere den del af Auðurs virke, som jeg vil beskrive nedenfor. Andre indlæg i denne bog vidner imidlertid om, at hun også på en række andre områder har udvist udpræget *agency*.

Første dagsorden: Den professionelle lærer i centrum

Jeg har kendt Auður, siden hun først i 1990'erne henvendte sig til mig på Københavns Universitet med en ide til et ph.d.-projekt. Hun havde skrevet speciale om danskundervisningen i de islandske

gymnasier (1990) og ville nu have fokus på lærerne i grundskolens ældste klasser. I ph.d.-afhandlingen (forsvaret 1998, udgivet i revideret form 2001) kombinerede hun en spørgeskemaundersøgelse af dansklærernes erfaringer og selvrapporterede metodevalg med elevernes eksamensresultater i dansk og identificerede på denne baggrund tre lærere, hvis elever klarede sig særligt godt i dansk. De tre lærere fulgte hun derefter nøje gennem klasserumsobservationer og interviews. Hun kunne således give et grundigere portræt af deres undervisningspraksis og samtidig sammenligne dem med den fagtradition, som kunne tegnes i bredden ud fra besvarelsen af spørgeskemaet. Som vejleder kunne jeg mærke, at Auður meget gerne ville kunne konkludere, at der var behov for en mere kommunikativt orienteret danskundervisning i Island, og at især arbejdet med talesproget burde opprioriteres i skolen. Samtidig var hun klar over, at hun måtte vælge de tre centrale lærere efter andre mere objektive kriterier. Stor var hendes glæde derfor, da det viste sig, at en af de tre lærere, som elevresultaterne pegede på, levede helt op til den undervisningspraksis, som Auður gerne ville kunne anbefale i sin konklusion. Det samme kunne imidlertid ikke siges om de to andre lærere. Disse baserede deres danskundervisning på nogle andre kvaliteter, som altså også viste sig at give en dansktilægnelse langt over gennemsnittet. Hendes afhandling endte derfor med at vise en metodemæssig differentiering og derfor lægge op til, at den dygtige sproglærer kan have forskellige pejlepunkter i sin praksis. Undersøgelsen af den faktiske praksis og nuanceringen af, hvad god undervisning er, er afhandlingens helt store styrke.

En lignende respekt for lærernes rolle afspejledes i de spørgsmål, Auður stillede, da vi sammen i 2017-18 deltog i en ekspertudredning vedrørende sprogundervisning i den grønlandske grundskole. Heller ikke her handlede kvalitet om at finde og implementere en supermetode, men derimod om at de enkelte lærere blev udstyret med indsigt og handlemuligheder, der fungerer i den konkrete hverdag.

Anden dagsorden: Fremmedsprogsundervisning har sine egne behov

I balancen mellem tradition og nytænkning blev Auður imidlertid med afhandlingen opmærksom på, at der blandt dansklærere i Island også var efterspørgsel efter inspiration til at arbejde mere målrettet med det mundtlige sprog og dermed bryde med den stærke skrift- og litteraturorientering i danskfagets tradition. Som Birgit Henriksen skriver i sit bidrag til denne bog, har hun derfor arbejdet ihærdigt med, at en sådan inspiration kan indgå i både grund- og efteruddannelse af lærere. Desuden har hun sammen med kolleger fra Færøerne og Grønland udarbejdet et elektronisk støttemateriale, der er velegnet til netop fremmedsprogsundervisning i dansk (www.taleboblen.hi.is). At hun har valgt at bruge så mange kræfter på at fremstille materialer til undervisning i grundskolen er usædvanligt for en universitetsforsker, men det afspejler netop Auðurs handlekraft. Hun finder det ikke tilstrækkeligt at gennemføre en analyse af, hvad der mangler; det er også nødvendigt at bidrage til en ændring af praksis. Samtidig udspringer indholdet i materialet af et andet pionerarbejde, som Auður tidligere havde gennemført sammen med en gruppe sprogteknologer. De satte sig for at identificere de mest anvendte danske ordforbindelser (faste udtryk, kommunikative formler og idiomer) og give disse en semantisk og fonetisk beskrivelse samt en oversættelse til islandsk. I dag ligger der ca. 7600 faste ordforbindelser med beskrivelser og oversættelse på en offentlig tilgængelig hjemmeside (www.frasar.net). Identifikationen af ordforbindelserne er i sig selv en bedrift; at de samtidig gøres søgbare og udstyres med relevant information er guld værd for målgruppen: dansklærere og deres elever. Samtidig viser begge materialer, at Auður er opmærksom på, at undervisningen i dansk som fremmedsprog har andre betingelser end den undervisning, der finder sted i Danmark. Denne er enten en videreudvikling af elevernes modersmål eller en andetsprogsundervisning for børn og voksne, der har et andet modersmål, men færdes i et overvejende dansksproget samfund (Holmen 2011). En fremmedsprogsundervisning er derimod i langt højere grad nødt til at sikre elevernes møde med det nye sprog, inklusiv de registre, der trækker på det mere hverdagsprægede talesprog.

Tredje dagsorden: Det nordiske sprog- og uddannelsesfællesskab

Man kan spørge, hvorfor det overhovedet er væsentligt, at man i Island (og Grønland og Færøerne) skal opretholde en danskundervisning, og om man ikke med fordel kunne skifte dansk ud med engelsk. Her kommer jeg så frem til Auðurs tredje dagsorden: Fastholdelsen af det nordiske sprog- og uddannelsesfællesskab. I forbindelse med udarbejdelsen af den fællesnordiske sprogdeklaration (Nordisk Ministerråd 2006) understregede Auður igen og igen værdien af den internordiske sprogforståelse og dermed også værdien af, at fx danskundervisning i Island ikke kun giver adgang til kontakt med og videreuddannelse i Danmark, men også i de øvrige nordiske lande. Hun kastede sig desuden ud i et uddannelsessociologisk projekt, hvor hun gennemførte to surveys og opfølgende interviews med de islandske studerende, der deltog i videreuddannelse i Danmark (2012, 2015). Dette er mig bekendt den eneste systematiske undersøgelse af sprogbehov hos de mange nordiske studerende, der deltager i videregående uddannelse i Danmark (Holmen 2016). De studerende rapporterer store problemer med at tale og forstå dansk og dermed få udbytte af forelæsninger og især af deltagelse i gruppearbejde med andre studerende. De oplever langt færre problemer med at læse og skrive dansk og stort set ingen problemer med grammatik eller med det studierelaterede ordforråd. Som studerende har de dermed en helt anden sprogprofil end såvel de studerende, der møder universitetet med et veludviklet dansk hverdagsprog, men med et spinkelt akademisk sprog, som de internationale studerende, der sjældent har dansksproglige forudsætninger. Auðurs undersøgelse minder os om behovet for at differentiere billedet af de studerendes sproglige læringsforudsætninger, samtidig med at den understreger værdien af det nordiske universitetssamarbejde, der åbner uddannelsesinstitutionerne i hele Norden for alle unge med den rette adgangsgivende eksamen. For Auður er danskundervisningen en vigtig brik i den fortsatte opretholdelse af adgangen til uddannelse i en verden, hvor universitetsuddannelser i stigende grad globalt underlægges markedskræfterne.

Afslutning

Jeg håber at have overbevist om, at udviklingen af både sprogundervisning og sprogpolitik kræver fagligt kvalificerede ildsjæle, der kaster energi og viden ind i relationen mellem tradition og strukturer på den ene side og nytænkning og handlekraft på den anden side. Jeg håber også at have overbevist om, at Auður har alle disse kvaliteter.

Henvisninger

- Hauksdóttir, Auður. (1990). Dansk som fremmedsprog i de islandske gymnasieskoler. Reykjavík: Stofnun í erlendum málum, Islands Universitet
- Hauksdóttir, Auður. (2001). *Lærerens strategier. Elevernes dansk. Dansk som fremmedsprog i Island*. Nordisk Ministerråd.
- Hauksdóttir, Auður. (2003). Dansk som fremmedsprog i Island – tradition og nytænkning. I Holmen, Anne m.fl. (red.). *Veje til dansk sprog*. Akademisk Forlag, 169-217.
- Hauksdóttir, Auður. (2012). *Dansk som fremmedsprog i en akademisk kontekst. Om islændinges behov for danskkundskaber under videreuddannelse i Danmark*. Københavnerstudier i Tosprogethed, 68.
- Hauksdóttir, Auður. (2015). At klare sig på dansk som fremmedsprog i en akademisk kontekst. *Nordand*, 2, 25-52.
- Holmen, Anne. (2011). Den gode gartner og ukrudtet: Om minoritets elever i grundskolens danskfag. I *Ret til dansk: Uddannelse, sprog og kulturarv*. Aarhus Universitetsforlag, 31-116.
- Holmen, Anne. (2016). Dansk som akademisk sprog for nordiske studerende. *Sprog i Norden*, 37-48. <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/sin/index>
- Leung, Constant. (2010). Educational Linguistics. Working at a Crossroads. In Hult, Francis M. (ed.). *Directions and Prospects of Educational Linguistics*. Springer.
- Nordisk Ministerråd (2006). *Deklaration om nordisk sprogpolitik*. København, ANP 2007: 746.
- Spolsky, Bernard. (1999). *Concise encyclopedia of educational linguistics*. Amsterdam, Elsevier.
- www.frasar.net
- www.taleboblen.hi.is

Dygtige sproglærere skal gødes og plejes – betydningen af kvalificeret efteruddannelse

Jeg lærte Auður Hauksdóttir at kende, da hun var formand for de islandske dansklærere. Med hendes vanlige energi og fremsynethed arrangerede hun i mange år efteruddannelseskurser på Schæffergården i København for sine kollegaer. Ideen var at samle lærerne over en række dage, hvor de kunne få fagligt input, bruge og udvikle deres danskkundskaber og suge indtryk fra omgivelserne og hinanden. Samværet skabte rammerne for faglig sparring og diskussion mellem lærerne, som der ofte ikke var tid og plads til i den travle hverdag ude på skolerne. Jeg var privilegeret at få lov til at undervise på disse kurser og oplevede på tæt hold betydningen for lærerne af at kunne fordybe sig i fremmedsprogspædagogikken og få mulighed for at reflektere over egen viden, holdninger og praksis.

Auður var opsat på, at den nyeste fremmedsprogspædagogiske forskning blev fremlagt og diskuteret, så lærerne var klædt bedst muligt på til at udvikle deres undervisning. Nye begreber som kommunikativ kompetence og taskbaseret undervisning, hvor elevernes egen aktive brug af dansk i autentiske kommunikationssituationer stod i centrum, skulle omsættes til pædagogiske aktiviteter, som passede ind i den islandske sprogundervisning. Efteruddannelseskurserne, som hun både arrangerede i Danmark og i Island skabte kendskab til disse teorier og metodeudviklinger, og gennem årene er nye begreber, metoder og tilgange blevet endevendt og debatteret.

Samtidigt med arbejdet med at arrangere kurser til efteruddannelse af kollegaerne arbejdede Auður også med at udvikle undervisningsmaterialer, som lærerne kunne anvende til at aktivere eleverne i den daglige undervisning. Autentiske lytteøvelser blev optaget i Danmark, og gode aktiverende taskopgaver blev udviklet. Ideen bag dette udviklingsarbejde var at skaffe materialer, som kunne virke motiverende på eleverne, og som samtidigt kunne støtte lærerne i at udvikle et kommunikativt undervisningsrum.

Motivationen var, at nogle af lærerne var skeptiske over for den mere elevcentrerede, taskbaserede undervisning eller behøvede mere viden om, hvordan det kunne omsættes til praktiske opgaver. Andre lærere kunne være hæmmet af deres egen sprogfærdighed på dansk og havde derfor brug for materialer, der kunne støtte dem i at implementere nye arbejdsformer. Og for alle lærere gav materialerne et nyt autentisk input til den daglige undervisning.

Auðurs ph.d.-afhandling *Lærerens strategier – Elevernes dansk. Dansk som fremmedsprog i Island* (1998, 2001), hendes arbejde med at arrangere efteruddannelseskurser og med at udvikle undervisningsmaterialer afspejler klart hendes forståelse for lærerens centrale rolle i sprogundervisningen. Det er i høj grad lærerens viden og engagement, der driver den gode sprogundervisning – gode undervisningsstrategier er nøglen til udviklingen af elevernes sprogfærdigheder.

Et af de mest spændende resultater i hendes afhandling er påvisningen af, at der er mange veje, der fører til Rom – og til den gode sprogundervisning. De dygtige lærere, som hun observerer, følger ikke én bestemt metode, men har gennem årene udviklet deres egne undervisningsstrategier, som passer i deres undervisningskontekst.

De fleste lærere udvikler gode undervisningsstrategier gennem erfaringsopbygning over tid. Dette betyder dog ikke, at lærerne ikke skal have nye input løbende for at udvikle deres undervisning, så den kan tilpasses nye strømninger, nye reformer og ændringer i læreplaner og undervisningsrammer. Her spiller kvalificeret efteruddannelse en central rolle, både så lærerne kan blive klædt fagligt

på til at møde de nye udfordringer, men også for at skabe rum for personlig refleksion og faglig sparring med kollegaer.

Lærerne står hele tiden i et krydsfelt mellem egne erfaringer, viden fra læreruddannelsen, nye teoretiske input og den daglige undervisningspraksis. Dette kan skabe spændinger mellem erfaringer og nye input, men også mellem ydre krav om forandring og egen praksis. Denne spænding er drivkraften i den pædagogiske udvikling, men kan også skabe frustration og påvirke læreridentiteten. Hvordan håndterer jeg den nye viden, samtidigt med at jeg bygger videre på mine egne gode erfaringer? Magter jeg det nye? Er min viden tilstrækkelig og mine undervisningsfærdigheder gode nok? Hvad mener mine kollegaer, og hvad gør de?

Forskningsfeltet *lærerkognition* (*teacher cognition*, Borg 2006, Henriksen 2014 og Henriksen, Fernández, Andersen og Fristrup 2020) forsøger netop at afdække disse tanker og spændinger i læreren selv. Feltet undersøger lærerens 'mentale liv', dvs. den viden, de holdninger, antagelser og følelser, som ligger bag den faktiske undervisning, som den enkelte lærer bedriver. Det kan være undersøgelser af lærernes viden om sprogpædagogiske begreber og metoder, fx om skriveprocesser, kommunikativ kompetence, taskbaseret undervisning eller interkulturelle aktiviteter. Det kan også være afdækning af lærernes holdninger til bestemte metoder eller følelser omkring nye pædagogiske tiltag eller bekymringer om egne kompetencer og færdigheder, som kræves for at kunne udvikle sin undervisning. Også affektive aspekter, som vedrører selve læreridentiteten er i fokus.

Centralt i denne forskning står ideen om betydningen af at få den enkelte lærer til at reflektere over sin egen viden, holdninger og antagelser, og hvordan dette påvirker selve undervisningen. Ofte vil læreren ikke være bevidst om sine kerneantagelser om god undervisning, da disse kan være præget af egne erfaringer som sprogelev og vil være opbygget gennem mange års erfaring med egen undervisning. Netop mødet med ny viden og refleksion over egen viden, antagelser og erfaringer sammen med andre har kendetegnet den undervisning på universitetet og de efteruddannelseskurser, som Auður har været drivkraften bag.

Den gode undervisning bæres af dygtige lærere, som formår at motivere og aktivere deres elever på basis af gode undervisningsstrategier. Viden og erfaringer går hånd i hånd og understøttes af gode materialer og sprogværktøjer. Auðurs projekter med udvikling af elektroniske værktøjer som www.frasar.net og www.taleboblen.hi.is giver netop lærerne et sæt af værktøjer til at arbejde aktivt med dansk som talesprog.

Titlen på en af Auðurs artikler er “Dansk som fremmedsprog – tradition og nytænkning” (2003). Som vi har set, står lærerne i et spændingsfelt mellem tradition og nytænkning, hvor egne erfaringer og ny viden skal tilpasses til den islandske undervisningskontekst og til den enkelte lærers egen undervisningspraksis. Gennem denne proces udvikles gode undervisningsstrategier, som kan fremme elevernes læring, motivation og glæde ved at lære og bruge et nyt sprog. Her spiller kvalificeret efteruddannelse og gode materialer og sprogværktøjer en vigtig rolle for lærerens daglige arbejde, faglige udvikling, men også for lærerens personlige trivsel og faglige identitet.

Som den gode gartner har Auður gennem mange aspekter af sit faglige arbejde – både forskning, udviklingsprojekter med materialer og sprogværktøjer, undervisning og efteruddannelse – skabt rammerne for, at sprogundervisningen i Island hele tiden har kunnet udvikle sig. Respekten for danskfaget, for den islandske undervisningskontekst og for den enkelte lærer og studerende har præget hendes livsværk og store indsats. Hendes store kærlighed til sit fag, hendes store engagement og enorme faglige dygtighed kan kun vække stor respekt og beundring. Med en af de faste fraser, som man nok kan finde i hendes frase-bank, kan man kun sige: Godt gået, Auður!

Referencer

- Borg, Simon. (2006). *Teacher Cognition and Language Education: Research and Practice*. London: Continuum.
- Hauksdóttir, Auður. (1998). *Lærereens strategier – elevernes dansk. Dansk som fremmedsprog i den islandske grundskole*. Ph.d.-afhandling, Københavns Universitet.
- Hauksdóttir, Auður. 2001. *Lærereens strategier – elevernes dansk. Dansk som fremmedsprog i Island*. København: Nordisk Ministerråd. [TemaNord 2001:600]. Revideret ph.d.-afhandling.
- Hauksdóttir, Auður. (2003). "Dansk som fremmedsprog i Island – tradition og nytænkning". I: Holmen, A., Glahn, E., and Ruus, H. (red.). *Veje til dansk – forskning i sprog og sprogtilegnelse*. København: Akademisk Forlag, 169-217.
- Henriksen, Birgit. (2014). "Lærereens faglige udvikling". I: H. Andersen, S.S. Fernández, D. Fristrup og B. Henriksen (red.), *Fremmedsprog i gymnasiet*. Frederiksberg: Samfundslitteratur: 245-249.
- Henriksen, B., Fernández, S, Andersen, H. og Fristrup, D. (2020). *Hvorfor gør jeg det, jeg gør? Refleksionsbåndbog for sproglærere*. Samfundslitteratur.

Auðarnálgunin í hagnýtum málvísindum

Hefðbundnum rannsóknaraðferðum í mannvísindum er oftast skipt í eigindlega og megindlega nálgun. Þessum aðferðum má raða á skala þar sem á öðrum endanum er eigindleg nálgun, t.d. etnógrafískar rannsóknir eins og viðtöl eða ferilsrannsóknir sem hafa þann tilgang að dýpka skilning á viðfangsefninu, en á hinum endanum eru t.d. stórar tölfræðilegar kannanir, stundum á landsvísu, þar sem reynt er að komast að almennum viðhorfum eða afstöðu til mála með tölum og líkindum. Ekki eru þó allir á eitt sáttir um ágæti slíkrar nálgunar í hagnýtum málvísindum, sérstaklega þegar varpa á ljósi á máltileinkunarferlið, tungumálanám og -kennslu og málnotkun (Blommaert, 2007). Í þessum hugleiðingum verður sjónum beint að hugmyndum um gagn og gildi hefðbundinna rannsóknaraðferða í tungumálarannsóknum sem í auknum mæli snúast um að skýra hið margslungna og dýnamíska ferli (Ellis og Larsen-Freeman, 2006) sem málþróun er í tilteknu samhengi (e. *context*), þ.e. í órjúfanlegum tengslum við það umhverfi sem tileinkunin/námið fer fram í og eiginleika þess sem lærir (Blommaert og Rampton, 2011). Langtímarannsóknir Auðar Hauksdóttur eru sannarlega dæmi um slíkar rannsóknir þar sem úrtak jafngildir nánast þýði en slíkar rannsóknir eiga sér tæplega hliðstæður, a.m.k. ekki í heimi hagnýtra málvísinda.

Hér að ofan er ýmist talað um eigindlegar eða etnógrafískar aðferðir eða nálgun en breski málfræðingurinn Theresa Lillis (2008) og fleiri hafa einmitt bent á mikilvægi þess að gera greinarmun á etnógrafíu sem aðferð (e. *ethnography as method*) og etnógrafíu sem

nálgun (e. *ethnography as methodology*). Etnógrafía sem aðferð á við um viðtöl við einn eða fáa einstaklinga eða ferilsrannsóknir sem fræðimenn nota til að fá fram viðhorf eða fylgja eftir máltileinkun eins málhafa. Rannsóknargögnin segja væntanlega eitthvað um þann einstakling og hugsanlega aðra sambærilega málhafa sem til-einka sér tungumál við sömu kringumstæður. Lillis (2008) tekur undir mikilvægi slíkra aðferða en bendir á takmarkað gildi þeirra til að lýsa máltileinkun og málnotkun og varar við því að fræðimenn túlki niðurstöður of vítt (sjá einnig Blommaert, 2007).

Samkvæmt Lillis hefur etnógrafía sem rannsóknarnálgun (e. *ethnography as methodology*) meira skýringargildi. Slík nálgun byggist á mörgum og blönduðum rannsóknaraðferðum (e. *mixed method*) og langtímarannsóknum sem fela í sér viðvarandi samskipti rannsakanda við viðföng (e. *sustained engagement*) og margvísleg gögn (e. *multiple data source*) sem eru til þess fallin að lýsa hegðun margra málhafa. Með því er rannsakendum gert kleift að fylgjast með dýnamísku og flóknu ferli í merkingarbæru samhengi en samlegð slíkra langtímarannsókna getur gefið mikilvægar vísbendingar um hið margslungna fyrirbæri sem máltileinkun og málnotkun er (Lillis, 2008, 355).

Dæmi um slík verkefni eru langtímarannsóknir Auðar Hauksdóttur þar sem hún notar margbreytilega rannsóknarnálgun, etnógrafískar og tölfræðilegar aðferðir í röð rannsókna til að sýna fram á samspil dönskukennslu á Íslandi, viðhorfa dönskukennara, niðurstaðna úr samræmdum prófum og þess hvernig danskan nýttist íslenskum nemendum í framhaldsnámi og starfi í Danmörku (Auður Hauksdóttir, 1990, 2001, 2012). Danir hafa þannig átt hæk í horni þar sem Auður er því rannsóknir hennar hafa síðan verið nýttar til að varpa ljósi á stöðu dönsku sem annars máls í dönsku menntakerfi (Holmen, 2016).

Félagsvísindaleg nálgun, eða megindelegar kannanir, hafa líka verið notaðar í hagnýtum málvísindum en hafa sætt gagnrýni vegna þess að þar er spurt um viðhorf til tungumálanáms og -notkunar fremur en að skoða ferlið út frá málvísindalegum sjónarmiðum. Þá er vandasamt að aðskilja þær fjölmörgu breytur sem hafa áhrif á tungumálanám og málnotkun. Fjöldi breytna gerir rannsakendum erfitt fyrir þegar gæta á áreiðanleika og réttmætis og því túlkun

niðurstaðna. Er með könnuninni verið að mæla í raun það sem á að mæla? Rannsóknir á málhegðun eru flóknar og mögulegar breytur ekki alltaf mælanlegar, fólk er almennt ekki vel meðvitað um eigin málhegðun og slíkar rannsóknir hafa því stundum lítið skýringagildi. Þekkt er sagan um barnið sem tók skilningspróf í erlendu tungumáli og vissi að rétta svarið var *tréð* en gat ekki hugsað sér að skilja hinn kostinn, *fallega fiðrildið*, út undan og valdi því það. Rannsakandi taldi barnið ekki vita svarið og sú varð niðurstaða rannsóknarinnar. Tengsl (e. *correlation*) þátta er líka oft erfitt að meta. Klassískt dæmi er t.d. spurningin eilífa: Eru konur betri í að læra tungumál en karlar og því líklegri til að velja tungumálanám eða alast stúlkur upp við þá hugmynd að þær séu betri en strákar í að læra tungumál og því líklegri til að velja tungumál sem námsgrein? (Horwitz, 1988). Þá er sameiginlegur skilningur á merkingu hugtaka sem eru notuð oft óvissuþáttur. Hvað þýðir að hafa *góða færni* í tungumáli? Hvert er viðmiðið? Í nýlegri íslenskri könnun voru landsmenn spurðir um færni sína í fjórum þáttum ensku; skilningi, tali, lestri og ritun. Þar kom á óvart hversu lítill munur var á svörum um færni þátttakenda í tali, lestri og ritun þar sem fyrri rannsóknir höfðu sýnt að flestir Íslendingar skrifa mjög sjaldan ensku. Síðar kom í ljós að sennilega nægir enskukunnátta svarenda þeim til að skrifa það litla sem þeir þurfa til að tjá sig á ensku á samfélagsmiðlum eða ferðalögum; rannsakendur töldu sig hins vegar vera að spyrja um færni í ritun lengri texta (Birna Arnbjörnsdóttir og Hafdís Ingvarsdóttir, 2018).

Annar mögulegur vandi meginlegra rannsókna er stærð og samsetning úrtaksins sem á að gefa vísbendingu um hegðun þýðis – hve stórt þarf úrtakið að vera til að endurspeglar raunverulega hegðun þýðisins? Úrtak er hópur einstaklinga sem valinn er úr skilgreindu þýði (hópi fólks), t.d. allir landsmenn, kennarar, árgangur o.s.frv., og er talinn geta endurspeglað þann hóp. Í inngangsrítum um meginlegar rannsóknir er farið varlega í að gefa upp algilda prósentutölu um ásættanlegt svarhlutfall í slíkum könnunum en jafnan bent á að 10% þýðisins nægi; í nýlegri könnun sem undirrituð stóð meðal annarra að kvartaði ritrýnir hins vegar yfir því að svarhlutfall sem væri 17% af þýðinu væri lítið.

Burtséð frá þessum úrlausnarefnum er Ísland að mörgu leyti tilvalinn vettvangur fyrir megindlegar kannanir. Hér á landi er þýðið ekki stórt og nálægð mikil en breytur mögulega færri vegna tiltölulegrar einsleitni íbúa (sem þó virðist vera að breytast). Varast ber að draga miklar ályktanir af könnunum og alhæfa, jafnvel á Íslandi. Rannsókn á viðhorfum 16 ára pilta á Seyðisfirði til tungumálanáms segir ekki endilega til um viðhorf 16 ára pilta í Reykjavík eða 16 ára nemenda á Selfossi því námið fer fram í mismunandi umhverfi og ekki er víst að stúlkur hafi sömu viðhorf og piltar. Það sama á við um niðurstöður tölfræðilegra og etnógrafískra rannsókna, þ.e. að varhugavert sé að alhæfa nema í þeim tilfellum þar sem einkenni úrtaksins eru þau sömu og í sömu hlutföllum og þýðisins.

Ein er þó sú nálgun sem má segja að sé hafin yfir þá gagnrýni sem hér hefur verið sett fram og það er umrædd Auðarnálgun. Auðarnálgunin, sem er aðalsmerki þeirra rannsókna sem Auður hefur stundað, birtist í því að úrtakið er þýðið og svarhlutfallið nánast allt þýðið og þá er ekki átt við afmarkaðan lítinn hóp heldur viðhorf nánast allra dönskukennara á Íslandi til dönskukennslu, samanburð á frammistöðu nánast allra nemenda umræddra kennara á samræmdum prófum og djúpvíðtöl við þá kennara sem kenndu bekkjunum sem sköruðu fram úr á prófinu (Auður Hauksdóttir, 1990, 2001). Þeim rannsóknum fylgdi Auður síðan eftir í rannsókn sinni á því hvernig danskan nýttist íslenskum nemendum í háskólanámi í Danmörku (Auður Hauksdóttir, 2012). Slíkar rannsóknir eru nánast einsdæmi í heimi hagnýtra málvísinda þar sem fræðimenn kynna iðulega niðurstöður rannsókna á máltileinkun eigin nemenda eða fárra nemenda eða gefa út bækur með niðurstöðum úr könnunum sem byggjast á tiltölulega fámennu úrtaki. Íslenskir fræðimenn hafa í ýmsu tilliti notið góðs af Auðarnálguninni því víða erlendis, a.m.k. annars staðar á Norðurlöndum, trúna menn því að í öllum rannsóknum á Íslandi sé Auðarnálguninni beitt – sem gefur rannsóknarniðurstöðum annarra íslenskra fræðimanna meira vægi en efni eru kannski til.

Erlendir fræðimenn kalla eftir langtímarannsóknum breiðs hóps rannsakenda þar sem stuðst er við blandaðar rannsóknaraðferðir sem leiða af sér marghliða lýsingu (e. *thick description*) á viðfangsefninu og samhengi þess. Eins og Auður hefur margoft bent á er Ísland

að mörgu leyti tilvalinn rannsóknarvettvangur í hagnýtum málvísindum og rannsóknum á sambýli tungumála, einmitt vegna þess að auðveldara er að vinna að langtímarannsóknum þegar nálægðin við viðfangsefnið er mikil. Auður hefur með verkum sínum bætt um betur og farið á undan með góðu fordæmi. Hafi hún þökk fyrir.

Heimildir

- Auður Hauksdóttir. (2012). *Dansk som fremmedsprog i en akademisk kontekst: Om islændinges behov for danskundskaber under videreuddannelse i Danmark*. Copenhagen Studies in Bilingualism, no. 68. Kaupmannahöfn: University of Copenhagen.
- Auður Hauksdóttir. (2001). *Lærerens strategier – elevernes dansk*. Dansk som fremmedsprog i Island. Kaupmannahöfn: Nordic Council of Ministers. Tema Nord. Revised PhD dissertation.
- Auður Hauksdóttir. (1990). *Dansk som fremmedsprog i de islandske gymnasieskoler*. Reykjavík: Institute of Foreign Languages, University of Iceland.
- Birna Arnbjörnsdóttir og Hafdís Ingvarsdóttir (ritstj.). (2018). *Language development across the life span: The impact of English on education and work in Iceland*. Springer.
- Blommaert, J. (2007). The scope and depth of linguistic ethnography. *Journal of Sociology* 11(5), 682–688. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9841.2007.00346.x>
- Blommaert, J. og Rampton, B. (2011). Language and Superdiversity. *Diversities* 13(2), 1–22.
- Ellis, N. C. og Larsen-Freeman, D. (2006). Language Emergence: Implications for Applied Linguistics – Introduction to the Special Issue. *Applied Linguistics*, 27(4), 558–589. <https://doi.org/10.1093/applin/aml028>
- Holmen, A. (2016). Dansk som akademisk sprog for nordiske studerende. I: Torbjørg Breivik (ritstj.). *Sprog i Norden*, 37–48.
- Horwitz, E. K. (1988). The beliefs about language learning of beginning university foreign language students. *The Modern Language Journal*, 72(3), 283–294.
- Lillis, T. M. (2008). Ethnography as method, methodology, and „Deep Theorizing“: Closing the gap between text and context in academic writing research. *Written Communication* 25(3) DOI: 10.1177/0741088308319229

Auður málsháttanna

Málshættir skipa veglegan sess í máli og vitund Íslendinga. Yfirleitt ríkir til dæmis töluverð spenna yfir því hvaða málshátt hver fær í páskaeggjnu sínu á páskadagsmorgun. Oft skapast þá fjörugar umræður um málshættina og sumir efast um að þeir séu yfirleitt til, svo undarlega geta þeir komið fólki fyrir sjónir. Stundum er fullyrt að páskaeggjaframleiðendur sitji og semji nýja málshætti, svo framandi þykja þeir vera. Þá er gjarnan gripið til þess ráðs að gúgla málsháttinn og ef það ber ekki árangur er leitað í uppflettirit á borð við *Merg málsins* eða *Rætur málsins* eftir Jón G. Friðjónsson, *Íslenska málshætti* eftir Sölva Sveinsson eða *Íslenska málshætti* eftir Bjarna Vilhjálmsson og Óskar Halldórsson, svo dæmi um uppflettirit á þessu sviði séu tekin. Oftar en ekki kemur þá í ljós að viðkomandi málsháttur er í uppflettiritunum og á e.t.v. rætur sínar að rekja til Íslendingasagna eða biblíunnar og vekur það jafnan kátínu og undrun. Algengt er einnig að fólk setji mynd af málshættinum sem í páskaeggjnu leyndist á samfélagsmiðla og þannig skapast dýrmæt umræða um íslenskt mál, uppruna málshátta og breytingar á merkingu þeirra. Þá má geta þess að í aðdraganda páska eru nafnkunnir einstaklingar stundum spurðir um uppáhaldsmálshætti sína og íslenskufraeðingar koma fram í fjölmiðlum til að skýra uppruna og merkingu. Loks má benda á að fjöldi fyrirspurna er á Vísindavef Háskóla Íslands um föst orðasambönd, málshætti og orðatiltæki. Þessi föstu orðasambönd eru lifandi í íslensku máli og í því felst því mikill auður.

Málsháttur (d. *ordsprog*, þ. *Spruchwort*) kallast þau föstu orðasambönd sem mynda fullyrðingar og ekki er þörf á að tengja textasam-

henginu nánar, málsháttur getur staðið einn og sér og í honum felst full hugsun. Í *Íslensku alfræðiorðabókinni* er eftirfarandi skilgreiningu á málshætti að finna: „stutt fastmótuð setning sem felur í sér lífsspeki eða almenn sannindi, oft stuðluð eða rímuð og byggist á myndlíkingum“¹. Dæmi: *Sjaldan fellur eplið langt frá eikinni* eða *Morgunstund gefur gull í mund*. Oft felst í málsháttum lífsspeki eða boðskapur og ekki er vitað hver höfundur málsháttarins er. Ef höfundur er þekktur kallast fullyrðingin fleyg orð. Málshættir eiga sér mismunandi uppruna, til dæmis í menningu, atvinnuháttum, bókmenntum og sögu og hafa varðveist mann fram af manni, kynslóð eftir kynslóð.

Mörg dæmi eru um að málshættir með sama uppruna og sömu merkingu séu til í mörgum tungumálum. Skal nú tekið dæmi um vinsælan málshátt sem m.a. er þekktur í íslensku, dönsku og þýsku. Þýski málshátturinn *Aller guten Dinge sind drei*, sem kemur fyrir í *Deutsches Sprichwörter-Lexikon* eftir Karl Friedrich Wilhelm Wander með rithættinum *Aller guten Ding seynd drey*, á sér samsvörun á íslensku í málshættinum *allt er þegar þrennt er* og einnig á dönsku *alle gode gange tre*.

Talan þrír býr yfir töframætti, hún kemur iðulega fyrir í trúarbrögðum og ævintýrum sem og í goðafræði og hefur verið talin heilög; nægir þar að benda á vitringana þrjá og hina heilögu þrenningu. Sú staðreynd hefur e.t.v. haft áhrif á notkun, útbreiðslu og vinsældir málsháttarins. Ef tilurð þýska málsháttarins er skoðuð kemur í ljós að hann á rætur að rekja til forns réttarfars. Orðið *Ding* er leitt af Thing ‚þing‘. Þing var upprunalega notað yfir samkomur germanskra ættbálka þar sem fjallað var um málefni ættflokksins og voru þessar samkomur nokkurs konar löggjafarvald, dómsvald og framkvæmdavald þess tíma. Skýring Wanders á málshættinum er eftirfarandi: „Merki ‚Ding‘ upphaflega dómstóll þýðir málshátturinn að hver og einn eigi rétt á fyrirtöku máls síns á þremur lögmætum þingum. [...] Þannig felur málshátturinn í sér að fjalla skuli um hvert mál á þremur lögmætum þingum, áður en unnt er að dæma þann sem brotið hefur af sér.“² Í þessari skýringu er

1 *Íslenska alfræðiorðabókin*. Ritstj. Dóra Hafsteinsdóttir og Sigríður Harðardóttir, 3 bd. Reykjavík: Örn og Örlygur, 1990, bd. 2, bls. 460.

2 „Nimmt man ‚Ding‘ für Gericht, dann bedeutet das Sprichwort zunächst, dass jedem drei Dinge

notað hugtakið *echtes Ding* og þar með lögð áhersla á að um lög-
mætt þing sé að ræða. Das *echte Ding* eða *Echtding* er skv. orðabók
Grimmsbræðra notað um þing sem haldin voru árlega, þrisvar
á ári.³ Eldri merking orðins *Ding* finnst enn í þýsku í orðasam-
bandinu *dingfest machen*, sem merkir annars vegar ‚handtaka e-n‘ eða
‚ákveða‘; íslenska orðið *þingfesta* merkir aftur á móti að leggja fram
og fá skráða stefnu hjá dómstól.

Eldra form danska málsháttarins *alle gode gange tre* er *alle gode ting*
er tre og er uppruni hans skýrður á eftirfarandi hátt: „Det menes dog,
at vi har fået udtrykket fra Tyskland, og at den direkte baggrund
dér var den, at i middelalderens Tyskland var det hævdvunden skik,
at den, der stævnes endnu to gange, for han dømtes uhørt.“⁴

Málshættirnir þrír sem koma fyrir í íslensku, dönsku og þýsku
eiga sér þannig sameiginlegan uppruna en í íslensku og dönsku
kemur þing ekki lengur fyrir, ólíkt því sem er í þýska máls-
hættinum. Hin forna réttarfarsregla lifir þó í merkingu málshátt-
anna allra. Í dönsku kom málshátturinn úr þýsku og í íslenskuna
hefur hann væntanlega komið úr dönsku. Þetta á við um fjölda
fastra orðasambanda, sem undirstrikar skyldleika og tengsl tungu-
málanna.

Í þessu afmælisriti sem tileinkað er Auði Hauksdóttur ber að
geta þess að fóst orðasambönd, svo sem málshættir og orðatiltæki,
eru rannsóknar- og áhugasvið hennar og á því sviði er hún afkasta-
mikill fræðimaður: Vefurinn www.frasar.net ber því m.a. glögg
vitni. Auður fastra orðasambanda fyrir mál og menningu hvers
málsvæðis er ómetanlegur og mikilvægt er að sá auður sé aðgengi-
legur málnotendum; þar hefur Auður lagt sitt lóð á vogarskálina
á eftirminnilegan hátt. Ef velja ætti málshátt í páskaeggið hennar
Auðar kæmu margir málshættir til greina. En í páskaeggi er bara
einn málsháttur og því verður fyrir valinu: *Auðs aflar iðin bönd*.

---

oder Gerichtstage zugute kommen. [...] Sodann weist das Sprichwort auf die dreimalige Klageanstellung auf dem echten Dinge hin, bevor es zur Verurteilung des Beklagten wegen Ungehorsams kommen konnte.“ Karl Friedrich Wilhelm Wander, *Deutsches Sprichwörter-Lexikon. Ein Hausschatz für das deutsche Volk*, 5. bd. Augsburg: Akademische Verlagsgesellschaft Athenaion, 1987, [fyrsta útgáfa: Leipzig: 1867], bd. 1, bls. 605.

3 Sbr. http://woerterbuchnetz.de/cgi-bin/WBNetz/wbgui_py?sigle=DWB&mode=Vernetzung&lemid=GE00116#XGE00116, sótt 6. janúar 2020.

4 T. Vogel-Jørgensen og Poul Zerlang, *Bevingede ord*, Kaupmannahöfn: Gad, 1994 [6. útgáfa], bls. 29.

Danska á Ísafirði æsku minnar

Ekki man ég mikið eftir prentuðu máli á útlensku í æsku minni á Ísafirði, nema þá gömlum eintökum af dönsku blöðunum sem lágu frammi á biðstofu læknanna. Ég reyndi helst að komast fram úr textum við skriflur eða myndasögur, sem ekki gekk nú nema í meðallagi vel og stundum alls ekki svona framan af. Vissulega komu dönsku blöðin í bókabúðirnar og áskrifendur sóttu sín eintök en ég var ekki heimgangur á þeim bæjum.

Sagt er að hér áður fyrr hafi verið töluð danska á sunnudögum á Akureyri. Má vera að það eigi við um fleiri staði, þótt ekki hafi ég haft af því spurnir. Bæjarhátíðin í Stykkishólmi kallast danskir dagar. Ég minnst þess hins vegar ekki að sérstaklega hafi verið talað um dönsk áhrif á Ísafirði af þessu tagi.

Sem barn var ég ekkert sérstaklega meðvitund um erlend áhrif á Ísafirði en síðar áttaði ég mig á því að útlendingar af ýmsum þjóðernum höfðu aðsetur þar um lengri eða skemmri tíma. Nokkur skólasystkina minna áttu móður, föður eða aðra ættingja sem ekki töluðu hreina og tæra íslensku en ekki man ég til þess að við krakkarnir værum nokkuð að velta okkur upp úr því.

En þetta voru ekki einu útlendingarnir í bænum. Hjálpræðisherinn, útibú frá Noregi, stóð m.a. fyrir sunnudagaskóla fyrir börn og þar voru yfirleitt einn eða fleiri Norðmenn af báðum kynjum að störfum. Salemsöfnuðurinn, Hvítasunnukirkjan, rak einnig sunnudagaskóla og þar var sænskur karl sem spilaði á harmonikkunni en sagði fátt á samkomum. Rækjuútgerð og rækjuvinnsla var á höndum Norðmanna í upphafi og þó að Ísfirðingar hafi síðar tekið við sér var ein verksmiðja lengi vel rekin af niðjum þeirra.

Þegar ég lít til baka sé ég að Danir hafa verið nokkuð áberandi í bæjarfélaginu. Martinus Simsen var áberandi borgari á Ísafirði, auðþekktur hvar sem hann fór á gamla sendiferðabílnum sínum. Fyrst man ég eftir að hafa heyrt nafn hans í sambandi við stytur af karli og konu við íþróttahús og sundlaug bæjarins, örugglega fyrstu höggmyndirnar sem ég sá á ævi minni. Ég kynntist honum aldrei persónulega en margir krakkar voru hjá honum á sumrin að planta trjám. Hann virtist kunna allt, kenndi ljósmyndun, sjónhverfingar og akrobatik (sirkusfimleika).

Fyrstu apótekarahjónin sem ég man eftir voru dönsk, einkum er frúin mér minnistæð fyrir hundkríli sem hún hafði með sér – eða öllu heldur á sér – hvert sem hún fór.

Ruth í Gamla bakaríinu þekktu allir og lærðu fljótt að skilja hana. Þá voru tannlæknirinn, yfirhjúkrunarkonan á sjúkrahúsinu og annar úrsmiður bæjarins dönsk og loks var yfirlæknirinn hálf danskur, trúlega alinn upp í Danmörku. Þetta fólk talaði íslenskuskotna dönsku eða dönskuskotna íslensku, allt eftir því hvernig á það er litið, en ekki virðist það hafa háð þeim í samskiptum við bæjarbúa.

Dönskuslettur eða *danismer* lifðu í máli barna og enn frekar full-orðinna en sá orðaforði hefur að mestu eða öllu leyti horfið úr daglegu máli. Kennarar voru vakandi fyrir máli barna og trúlega hefur mörg málfjólán horfið fyrir tilstilli þeirra.

Minni mitt nær ekki utan um það dönskuskotna mál sem talað var á þessum árum. Nokkur dæmi ætti ég þó að geta nefnt.

Gamall bóndi kom ævinlega við í bakaríinu þegar hann átti erindi í bæinn og bað um *snælu*. Í þá daga lá ekki beint við að skilja að orðin snúður og snæla gætu átt við sama fyrirbærið. En þegar maður veit að danska orðið fyrir snúð er *snegl* liggur þetta í augum uppi.

Bíslag var notað um viðbyggingu sem oftast þjónaði sem forstofa eða inngangur í hús og ósjaldan lágu tröppur þar upp að útidyrum. Þetta orð olli mér nokkrum heilabrotum á tímabili, viðbygging hefði verið eðlilegra orð miðað við málkunnáttu mína á þeim árum. Núorðið þykir mér bara skemmtilegt að enn skuli vera til fólk sem notar þetta orð, íslenska útgáfu af *bíslag*.

Ílát sem notuð voru á heimilum áttu ýmiss konar heiti. Eitt þeirra er *bytta*, sem á dönsku heitir *bøtte*, emalerað, hringlaga ílát

með nokkuð háum börmum og bláum kanti. Þessu heiti á ílátinu kynntist ég fyrst í sveitinni, húsbændur þar voru heldur eldri en foreldrar mínir, en ég minnst þess heldur ekki að amma hafi notað þetta heiti. Fat eða þvottafat var notað um þetta ílát á heimilinu. Einu byttunnar sem allir þekktu voru fyllibyttur en þar er auðvitað um ákveðna samsvörun að ræða.

Vaskafat á dönsku *vaskefad*, er mun minna en *bytta*, lægra og víkkar út, emalerað með blárri rönd efst á barmi. Í minningunni var það orð notað til jafns við þvottafat.

Kastarhola, sem á dönsku heitir *kasserolle*, var yfirleitt kölluð skaftpottur heima. Þessu orði kynntist ég líka í sveitinni og er minnisstætt hvað mér varð um þegar ég var beðin að þvo kastarholuna. Hvaða holu var verið að tala um? Orðið sjálft, eða öllu heldur fáránleikinn í því að kalla skaftpott eitthvað annað en skaftpott varð mér talsvert umhugsunarefni. Þegar fram liðu stundir öðlaðist ég vitneskju um ferðalag orðsins úr frönsku um dönsku og yfir í aðlögun að íslenskum framburði.

Viskustykki, eða jafnvel *vizkustykki* meðan -z- var enn við lýði í stafsetningu landsmanna, er enn eitt orðið sem olli mér heilabrotum á árum áður. Eina viskan sem þá þekktist var tengd orðinu vit (vit+ska => vizka) og því eðlilegt að þarna yrði skörun í merkingu orðsins við danska orðið *viske*, sem einfaldlega merkir að þurrka og því er diskaþurrka mun eðlilegri orðnotkun, þótt hitt virðist enn lifa nokkuð góðu lífi í eldhúsum hér og þar um landið.

Kóstur, á dönsku *kost*, er eitt af þeim orðum sem fólk hváði við þegar ísfrisk skólastúlka kom til höfuðborgarinnar. Að sjálfsögðu var snarlega söðlað um og talað um kúst upp frá því.

Melís er eitt af orðum fortíðarinnar. Ég er nokkuð viss um að gerður var greinarmunur á *melís* og sykri og að *melís* hafi verið notað um molasykur. Ástæðan kann að vera sú að molasykur var fluttur inn frá Danmörku í litlum kössum eða öskjum sem á stóð orðið *melis*.

Þegar ég man fyrst eftir mér var víðast búið að skipta úr kola-kyndingu yfir í olúkyndingu og var þá ósjaldan talað um olúfýringu og átt við miðstöðina þar sem bruni olúunnar fór fram. Þá var líka talað um að *fýra upp*, ýmist í merkingunni að kynda upp eða bæta í.

Eitt þeirra orða sem olli mér heilabrotum var orðið *lúkar*. Lúkar var á öllum minni fiskiskipum og sýnilegi hluti hans stóð upp úr

dekkinu frammi undir stefni. Í byrjun taldi ég orðið tengjast lögun lúkarsins, sem var kannski tæp mannhæð, lóðrétt þeim megin sem inngangurinn var og ávalur efri hluti mótlægrar hliðar. Á þeim tíma hef ég sjálfsagt ekki vitað hvaða tilgangi þetta fyrirbæri þjónaði. Síðar fékk ég tækifæri til að fara um borð í bát af þessu tagi og ofan í lúkar. Enn síðar birtist mér einfaldur sannleikurinn þegar það rann upp fyrir mér að vistarvera af þessu tagi kallast *lukaf* á dönsku.

Ósjaldan heyrðist orðið *obbozí* notað þegar barni var lyft frá gólfi eða jörðu upp á handlegg eða háhest. Lengi vel fannst mér þetta orð eða hljóð tilheyrta átakinu sem það var að lyfta barninu en um síðir vitraðist mér merkingin *op og se*, sem er ótrúlega rökrétt þegar haft er í huga hversu mikið sjóndeildarhringur barnsins víkkar við að vera lyft upp.

Maskadagur eða bolludagur var ævinlega þrunginn spennu. Daginn áður var búinn til flengikóstur, öðru nafni bolluvöndur, úr priki og notuðum jólapappír. Ómæld ánægja fékkst af því snemma morguns að dangla í systkinin með þessum vendi og ekki alltaf gætt að því að slá laust. Síðdegis eftir að skóla lauk var haldið *maskaball* eða grímuball fyrir stóra og smáa og verðlaun í boði fyrir besta og frumlegasta búninginn. Eftir kvöldmat fóru allir sem vettlingi gátu valdið út á götu í grímubúningi, bæði til að sýna sig og sjá aðra – það var kallað að *maska*. Sumir gengu í hús, gjarnan til skyldmenna, fengu þá kannski smákökur sem afgangsvoru frá jólum eða eitthvað annað góðgæti. Ég minnst þess að frænka mín makaði skósvertu í andlitið til að geta leikið svertingja. Það gekk víst ekki hljóðalaust að ná skósvertunni af andlitinu. Bolludagurinn er enn sá dagur sem Ísfirðingar halda grímuball, þótt eflaust hafi ýmislegt breyst í framkvæmd og útfærslu.

Í mínu ungdæmi þótti nauðsynlegt að allar stelpur lærðu að *bróðera*. Nöfn á ýmsum útsaumssporum voru býsna skrítin, þar á meðal *kontórstingur*. Það gat ekki verið að stundaður væri útsaumur á *kontórum*. Af einhverjum ástæðum vafðist orðið *kontór* aldrei fyrir mér en það liðu mörg ár og margir metrar af kontórsting saumaðir áður en mér vitraðist að á dönsku saumar maður *konturstik*.

Ýmsir leikir okkar krakkanna eiga trúlega rætur að rekja til Danmerkur: Þá er fyrst til að taka að *fara í danskan*. Þessi leikur er/ var einkum stundaður af stelpum. Í grunninn snýst hann um að

kasta boltum í vegg og grípa jafnharðan. Byrjandi er með tvo bolta en lengra komnir geta verið með allt að fimm boltum. Annars vegar er boltunum kastað í vegginn meðan maður hefur undan að grípa og telur um leið hversu oft tekst að kasta í vegginn. Þá tekur næsti við og reynir að ná sem hæstri tölu, þangað til einn eða fleiri detta. Hin útgáfan er að byrja á einu kasti, síðan tveimur og áfram talnaröðina meðan maður missir ekki bolta. Hver tala hefur sín tilbrigði: klappa á brjóst, setja hendur aftur fyrir bak, kasta bolta aftur fyrir bak, allt án þess að ruglast í talningu né missa bolta.

Ég gerði atrennur að því að finna upplýsingar um boltaleiki sem þessa á netinu án árangurs. Hvaðan heitið á leiknum er komið liggur ekki ljóst fyrir en sennilega hefur hann borist til landsins frá Danmörku eða boltarnir verið fluttir inn þaðan, en frekari hugmyndir hef ég ekki um nafngiftina.

Einn er sá leikur sem allir virðast þekkja enn þann dag í dag. Á íslensku kallast hann *bolli-bú*. Einn þátttakandi stendur andspænis öllum hinum. Hann hugsar sér nafn, kastar boltanum til þess sem er lengst til vinstri í röðinni og segir á hvaða staf nafnið byrjar. Síðan er boltanum kastað fram og til baka alla röðina á enda, þá er bætt við staf og haldið áfram þar til einhver giskar á rétt nafn. Sá sem réð nafninu kastar boltanum í jörðina og segir *bolli* og hleypur burt, sá sem giskaði rétt grípur boltann og segir *bú*. Sá fyrrnefndi stoppar og myndar hring með handleggjunum og hinn reynir að hitta í hringinn. Ég veit ekki hvort nokkur veit hvert upprunalega nafnið á leiknum er en ég varð heldur betur upp með mér þegar ég fékk þá hugmynd að leikurinn hefði upprunalega heitið *hold i bu* (mundu). Við leit á vefnum reyndist leikurinn heita *balli ballo*. Ekki ætla ég að reyna að koma með tillögu að því hvaða leið þessi nafngift hefur farið milli landa – eða öllu heldur tungumála.

Að lokum má ég til með að nefna *vippur*. Á leikvelli bernsku minnar voru tvær stærðir af vippum og gátu krakkar því valið sér vippur við vöxt og *vippað* allt hvað af tók. Í öðrum sveitum hafa börn vegið salt og rambað – og gera enn.

Í upphafi nefndi ég dönsku blöðin. Segja má að þau hafi næst komið við sögu í fyrsta bekk í gaggó því dönskukennarinn átti það til að koma með blaðabunka í kennslustund til að við gætum spreytt okkur á öllu nútímalegri textum en kennslubókin bauð upp á.

Tale er Sølle, Tavshed er Gulv – hvordan overlever man de danske sonoranter?

V erdens mest utaknemmelige opgave må vel være at undervise i et sprog som eleverne synes er uoverkommeligt, som samfundet synes er ligegyldigt, og som historien selv opfatter som et ondt minde. Kun den klogeste og mest kapable personlighed kunne tackle den opgave med succes.

Mange forhold gør det danske talesprog til en usædvanlig stor udfordring for både læreren, forskeren og sprogteknologen (se fx Hauksdóttir 2015). Denne lille festartikel tager fat i bare et enkelt hjørne, nemlig det danske plethora af vokallyde (sonoranter).¹ Vi giver et par eksempler på hvor tæt vokallydene faktisk ligger og hvor svært det er at beskrive dem fonetisk så de kan læres og bruges af nye sprogbrugere.

Dansk har enestående mange fuldvokaler, omtrent dobbelt så mange som norsk og svensk, som har dobbelt så mange som tjekkisk, som har dobbelt så mange som græsk.² Desforuden har det danske sprog et mere almindeligt antal øvrige stemte lyde, så tilsammen er der, efter lærebogens systematik, omkring 50 danske sonoranter

-
- 1 *Vokallydene* er bestemt som sprogets stemte lyde, dvs. dem der kan nynnes/synges på (fx [u], [m] og [v], men ikke [s] og [t]). Hvor det ikke giver anledning til misforståelse bruger vi "sonorant", "sonorantgruppe" og "vokallyd" i flæng for en talesekvens med ubrudt fonation (stemthed). Bemærk at denne artikel genbruger materiale fra Henrichsen (2019).
  - 2 Opgjort som betydningsadskillende fuldvokaler med optionel forlængelse og stød. I den målestok har dansk ca. 39 vokaler, norsk 19, tjekkisk 10 og græsk 5. Dansk foreslås tit som verdens mest vokalrige sprog.

(uden diftonger). Det er så stort et antal at grænserne mellem de mest tætliggende ofte udviskes såvel i udtale som i opfattelse. End ikke fonetikere kan enes om transskriptionen af ordpar som "leget"/"meget", "aftager"/"arvtager", "større"/"spørge" som de varierer fra den ene sprogbruger til den anden. Samtidig er sonoranterne de lyde der for alvor sætter liv i talesproget. De er hovedansvarlige for talens naturlighed og illokution, og selv minimale forskydninger i varighed og tonehøjde kan virke kraftigt på betydningen. Et smukt eksempel har man i det lille udråbsord *nå* i Poul Henningsens berømte vise af samme navn – men reelt er hver eneste af hverdagens ytringer et lige så godt eksempel.

Det er derfor både interessant og nødvendigt at få klarlagt sonoranternes akustik og taksonomi. Skønt der allerede findes en stor litteratur om emnet, står vi i dag med et nyt behov, en ny type sprogbrugere som ikke forstår en forskningsartikel, men godt kan læse en ordbog. Det er de talende computere. Hvordan giver vi en computer et praktisk anvendeligt og samtidig lingvistisk velfunderet regelsæt for den danske vokallyd i aktion? Eller sagt på en anden måde, hvordan opgraderer man en traditionel ordbog med oplysning om sproglydenes kvantiteter i skiftende omgivelser? Det er temaet for et nyt forskningsprogram på Dansk Sprognævn, som på mange måder er rundet af det blomstrende samarbejde mellem Vigdís Finnbogadóttir Instituttet for Fremmedsprog på Islands Universitet og sprogforskningen i Danmark. Sprognævnets nye forskningsprogram sigter mod at opgradere Retskrivningsordbogen (og andre centrale danske ordbøger) så de kan anvendes i taleteknologi og sikre en god og autentisk dansk udtale.

Det er en stor fordel for et så ambitiøst forskningsprogram at kunne tage afsæt i eksisterende ordbøger af høj kvalitet. Der findes adskillige udtaleordbøger for nyere dansk, af hvilke de to vigtigste er Den Røde og Den Grønne, henholdsvis Molbæk (1990) og Brink&Lund (1991). Disse to er begge komplette, dvs. dækker hele det danske ordforråd (med de sædvanlige forbehold), men de er samtidig ret forskellige i leksikografisk tilgang. Den Røde er en klassisk oversættelsesordbog der *afbilder* en ordform på en udtale. Den Grønne er et leksikon der *redeger* for udtalerne og deres variationer, ofte på en uformel måde når der gives ekstra baggrundsinfo-

mation. Hvor begge ordbøger er lige egnede til at afgøre hjemmets strid om ordudtaler, er Den Røde lettest at bruge i sprogteknologi mens den lingvistikstuderende kan lære mere af Den Grønne.

"Røg i køkkenet"

Den Røde: ['rʌj' i 'køgnøð] eller ['rʌj' i 'køgenøð]

Den Grønne: ['rʌj' i 'køgn~ð]

Som det ses, er Den Røde og Den Grønne ikke enige om udtalen af "røg i køkkenet".³ Begge ordbøger oplyser at "røg" har stød ('), at "i" har tabt sit stød sammen med hovedtrykket, samt at "køkkenet" kan udtales tostavet, altså med den midterste vokal reduceret væk: *køk-net*. Den Grønne mener, på sin side, at ikke engang det sidste ə (schwa) udtales, men assimileres væk, mens Den Røde mener at det altid udtales, og endda at det midterste ə eventuelt også gør. Denne trestavede udtale, *køk-ke-net*, accepterer Den Grønne kun som en "spøgende" variant (hvem har mon grinet af dét for nylig?). Den Røde og Den Grønne afviger ofte i deres konkrete lydskrifter, men desuden er de heller ikke enige om eget formål. Den Røde søger at "repræsentere udtaler, som rigsmålstalende vil nikke genkendende til som forholdsvis neutrale", mens Den Grønne vil beskrive "den faktiske udtale af dansk", ikke de udtaler som "befolkningen selv synes bedst om". Man kan samle de to ordbøgers grundholdning i spørgsmålet om *anbefaling*. Den Røde anbefaler, Den Grønne gør ikke. Dette er grunden til at Den Røde er lettest at bruge for sprogteknologen der skal lempe lærdommen ind i en computer.

Klassiske udtaleordbøger som Den Røde og Den Grønne giver oplysning om arten og rækkefølgen af ordenes fonetiske segmenter. De har derimod intet at sige om segmenternes kvantiteter, altså om lydenes individuelle varighed, tonehøjde, volumen, energifordeling, relative stemthed og kompression (for slet ikke at tale om transitionerne). Hver fon skal derfor forsynes med en række talværdier for at forvandles fra et abstrakt leksikalsk symbol til en meningsfuld lyd. Af alle disse værdier er *varigheden* den mest

3 Lydskrifter er vist i Molbæk's IPA-notation (med ~ for assimileret schwa). Se Schachtenhaufen (2013) og <https://schwa.dk/tag/schwa-assimilation/> for diskussion af schwa's kommen og gåen. Tak til Ruben for at pege på treheden bunde/bonde - bundne - bundene, som spiller en hovedrolle i denne artikel, og mange andre lingoodies.

kritiske. Bare én upræcis varighed kan forvandle et ord til et helt andet, hvorefter hele sætningen kuldsejler. Derfor er udviklingen af kontekstfølsomme modeller af fonvarighed den første og vigtigste aktivitet hvis man vil puste liv i en fonetisk ordbog.

I et af vores forsøg tog vi afsæt i et lille kompleks af næsten-enslydende ord kun adskilt af en enkelt sonorants varighed.

"bunde"/"bonde"	"bundne"	"bundene"
[bånə]	[bånnə]	[bån~nə]

Spørgsmålet var: Hvor præcist kan man forudse varigheden af sonoranten [n+] i disse fire målord ud fra forekomstens funktion og betydning? Vi indlejrede målordene i et lille tekststykke til oplæsning, sådan at de forekom med kontrolleret variation af grammatisk og pragmatisk funktion ("datakriteriet"). Da sonorantvarigheder er uhyre letpåvirkelige, forsøgte vi med alle midler at aflede oplæserens opmærksomhed fra målordene ("skyggekriteriet"). For at afbalancere de to hensyn, datakriteriet og skyggekriteret, satte vi følgende ramme op for læseteksten.

- Teksten kan læses på omkring to minutter (ca. 250 ord)
- Teksten er narrativ, underholdende og generelt let at læse
- Tunge, lange og påfaldende ord undgås, undtagen som afledere (jf. skyggekriteriet)
- Teksten har i alt 10 forekomster af målordene
- Hvert målord forekommer i mindst to forskellige funktioner (jf. datakriteriet)
- Målordenes sonorant skal kunne udmåles præcist (tolerance 20ms)

Det sidste punkt er en kommentar værd. For at opnå præcise målinger valgte vi at udmåle hele den stemte del af målordet, altså [ån+ə]. Hver udmåling kunne dermed få en skarp forkant og bagkant, nærmere bestemt en klusil (fx "den bundne del") eller en opremsningspause ("en bonde, en malerlærling, ..."). Til gengæld må vi så acceptere en mulig fejlkilde idet vi jo har antaget at de uforandrede dele af sonorantgruppen, [å] og [ə], er akustisk stabile eller, med andre ord, at det kun er [n+] der varierer i varighed.

Røg i Køkkenet⁴

Danskerne er vilde med Bagedysten. Programmet har flere seere end selv de største sportsfinaler. En ting som folk sætter stor pris på, er at det er ganske almindelige mennesker der dyster, både fra by og land.

Søndag d. 17. januar begyndte en ny runde af Bagedysten. Der var syv deltagere, som alle var under 27 år: en studerende, en fisker, en slagter, en gymnast, en bonde, en malerlærling og en invalidepensionist.

Alle klarede sig godt i den frie del af konkurrencen hvor man selv måtte vælge ingredienser. Men ak, i den bundne del gik det ikke så glat. Der skulle koges creme og bages tørkager og lagkagebunde på glutenfrit mel. Da det gik rigtig løs, var lærlingen så uheldig at brænde bundene på mens fiskeren glemte bagepulveret så hans bunde klaskede sammen som våde klude. Gymnastens dej blev alt for tør og usmidig, så hun måtte trykke bundene tæt sammen mellem to våde viskestykker. Det gav ikke ros hos dommerne, som flere gange i programets løb brød ud i latter.

Allermest til grin blev dog den stakkels bondeknøs da han tabte sine duftende, nybagte bunde på gasblusset så røgen stod tæt i lokalet og programmet måtte afbrydes. Av min arm! Sikken en larm der blev. Først da filmholdet havde grinet af og luftet ud, kunne man afslutte optagelsen af den bundne del af konkurrencen.

Og tænk engang! Sorg blev til jubel da det hele endte med at den jævne bonde gik af med sejren.

Læseren opfordres til at finde de ti målordsforekomster og konstatere deres forskellige egenskaber i teksten, både syntaktiske og pragmatiske (jf. tabel 1). Den lille oplæsningstekst har i øvrigt også andre lingvistisk-analytiske funktioner end dem vi her har diskuteret. Blandt andet er den fonetisk komplet, dvs. dens IPA-transskription indeholder alle danske sonoranter og andre foner.⁵ Det er forklaringen på de lidt akavede udbrud, fx "Av min arm!" og "Sorg blev til jubel", som er indsat for at hørte de sjældne stødvokaler i *av* og *sorg*.

4 Teksten må bruges til ethvert formål under den forudsætning at Dansk Sprognævn og forf. krediteres, samt at teksten ikke forandres. Samme betingelser skal følge teksten i alle kopier. Hvis teksten anvendes til forsøg som beskrevet her, skal informanten være uvidende om forsøgets specifikke formål (hvad der nok bliver sværere at sikre jo længere teksten verserer). Kontakt forf. for flere småtekster skåret over samme læst.

5 Med den danske SAMPA som fonetisk reference: <https://www.phon.ucl.ac.uk/home/sampa/>

Indeks	Sætning	Forekomst	Lemma	Tryk	[nj+]	Eft. tsv.	Stilling	Funktion	Info
1	07	bonde	bonde	1	1	1	Opr	Subj	ny
2	09	bundne	binde	1	2	0	Hov	Obj	ny
3	10	lagkagebunde	-bund	0	1	1	Hov	Obj	ny
4	11	bundene	bund	1	3	0	Hov	Obj	giv
5	11	bunde	bund	1	1	3	Led	Subj	giv
6	12	bundene	bund	1	3	0	Hov	Obj	giv
7	14	bondeknøs	bonde-	1	1	3	Hov	Subj	giv
8	14	bunde	bund	1	1	1	Led	Obj	giv
9	17	bundne	binde	1	2	0	Hov	Obj	giv
10	19	bonde	bonde	1	1	1	Led	Subj	giv

Tabel 1. Kolonner: indeks (målord); indeks (sætning/frase); forekomst i teksten (målord); lemma (målord); hovedtryk (sonorant); længde (sonorant); efterfølgende tryksvage stavelser (fx "bondeknøs, da han tabte" = 3); syntaktisk stilling (Opr = led i opremsning; Hov = hovedsætning; Led = ledsætning); syntaktisk funktion (Subj = del af subjekt; Obj = del af objekt); rolle i informationsstruktur (hvh. ny eller given information)

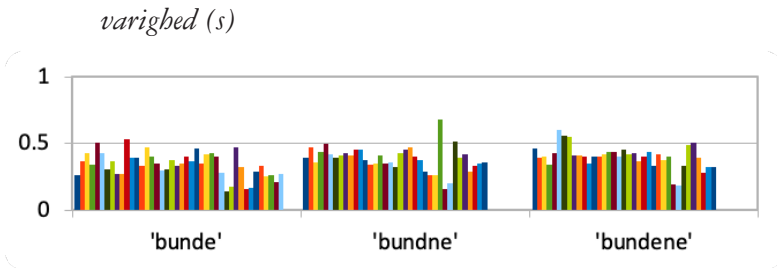
"Røg i Køkkenet" blev indlæst af 18 voksne informanter. Alle informanter blev interviewet efter endt læsning, og ingen havde bemærket den særlige status for målordene {"bonde"/"bunde", "bundne", "bundene"}. Optagelserne blev foretaget med en god studiemikrofon med popfilter (Gefell M930). Lokalet var et almindeligt kontor, ikke frit for genklang, og det har formentligt givet slør i tidskodningen ved sonorantens endepunkt, dog skønsmæssigt en usikkerhed på højst 20ms. Tidskodningen blev foretaget med to disparate metoder, dels auditiv afgrænsning (aflytning) med visuel kontrol (spektrogram m.m.) og dels automatisk tilskæring. Den automatiske metode byggede på HNR-måling (Harmonics-to-Noise Ratio) der, i god tilnærmelse, afgør talesignalets stemthed i samples af 10ms. En energirig sonorant (fx en fuldvokal) producerer en høj HNR-værdi, mens en obstruent (fx [s]) har en lav værdi. Ved at fastsætte en passende tærskel høster man de mindst energirige sonoranter (fx nasalerne) i mellemområdet. De to metoder gav ikke signifikant forskellige varighedsværdier, hvad der styrker datasættets pålidelighed.

Og nu nærmer vi os svaret på et af forsøgets hovedspørgsmål: Er ordbogens lydskrift den bedste prædiktor af fonens varighed? Eller med andre ord, er sonoranten i "bundene" altid længere end sonoranten i "bunde"? Hvis det er tilfældet, kan vi beslutte fonens varighed ved et simpelt tabelopslag. Umiddelbart ser datasættet lovende ud.

Gennemsnitlig varighed (alle målordsforekomster, alle talere)

"bunde"	"bonde"	"bundne"	"bundene"
0.35"	0.36"	0.39"	0.40"

Tilsyneladende er "bunde"/"bonde" altså kortere end "bundne", som er kortere end "bundene". Forskellen er dog ikke stor, og dataanalysen viser at den langt fra er signifikant.

Grafen viser alle 116 forekomster af "bunde", "bundne" og "bundene". Og det står klart at datasættets spredning gør enhver plan om tabelopslag, altså konstante værdier for fonvarighederne, til skamme. Dette kommer vel ikke bag på os, givet at dagens talesynteser netop bruger tabelværdier til varighedstilskrivning og af præcis denne grund lyder udeltagende og verdensfjerne. Der er altså ingen vej udenom. Skal vi nærme os de autentiske sproglydes akustik, må vi inddrage flere af målordenes egenskaber, og dette kræver et betydeligt større datasæt end 18 gange 2 minutters taleoptagelse kan levere. Historien om bondeknøsen og hans konkurrenter er kun et eksempel fra et omfattende materiale der er under udarbejdelse. De øvrige læseopgaver fokuserer på andre sonorantgrupper, og alle tekster overholder såvel datakriteriet som skygge-kriteriet. Vi behøver mindst 5000 målepunkter for at kunne analysere den relative betydning af de forskellige sproglige parametre (jf. tabel 1) som prædiktorer for fonernes varighed og andre lydige egenskaber. Hvis vores undersøgelser har vakt læserens interesse, vil vi opfordre til at holde øje med Dansk Sprognævns hjemmeside, dsn.dk, hvor nye publikationer i sagen bliver annonceret.

Referencer

- Lars Brink, Jørn Lund et al (1991) "Den Store Danske Udtaleordbog", i: *Munksgaards Ordbøger*.
- Peter Molbæk Hansen (1990) "Dansk Udtale", i: *Gyldendals Røde Ordbøger*.
- Auður Hauksdóttir, Peter Juel Henriksen (2015) "Talebob - den Tålmodige Transnordiske Udtaletræner", *Dansk Sprognævnets skrifter* 46.
- Peter Juel Henriksen (2019) "Elastiske Sonoranter – Leksikografiske Udfordringer Omkring den Danske Selvlyd", *LEDA-Nyt* (in press).
- Jan Heegård Petersen, Peter Juel Henriksen (2013) "New Perspectives on Speech in Action", Proceedings of the 2nd SJUSK Conference on Contemporary Speech Habits, *Copenhagen Studies in Language* 43.
- Ruben Schachtenhaufen (2013) "Phonetic Reduction and Linguistic Factors", i: J. H. Petersen & P. J. Henriksen (2013).

Kakó Himneskur hátíðardrykkur

Ífrásögn af fjórðu og síðustu ferð Kristófers Kólumbusar til nýju veraldarinnar árið 1502 getur Hernando Kólumbus¹ þess að við strendur Guanaja-eyju hafi leiðangursmenn rekist á fley frumbyggja hlaðið varningi og „möndlum sem þeir á Nýja-Spáni hafa sem peninga og álíta mikils virði“.² Fræðimenn telja að hér sé um kakóbaunir að ræða en þær voru notaðar sem gjaldmiðill víða við Karíbahaf þegar Evrópumenn bar að garði á ofanverðri 15. öld.

Í bréfi til Karls 1. Spánarkonungs árið 1520 minnst annar þekktur landkönnuður, Ferdinand Kortes,³ á *cacap* og segir það vera „drykk sem indíánar neyti“.⁴ Í sama bréfi lýsir hann fræi kakóplöntunnar og segir það vera „eins og mandla í laginu sem þeir [indíánar] mali í duft og selji og sé þetta eftirsótt vara“.⁵ Og þá sé þetta fræ einnig notað sem peningur um allar koppagrundir og að fyrir það kaupi þeir flestar nauðsynjavörur á mörkuðum og víðar.⁶ Sagnaritarinn Pedro Mártir de Anglería orðar það skemmtilega í skrifum sínum árið 1526 þegar hann segir að þarna vaxi peningarnir bókstaflega á trjánum.⁷

1 Hernando Kólumbus, eða Hernando Colón, sonur Kristófers Kólumbusar var í förinni með föður sínum en skrifaði ferðasöguna fyrst niður á árunum 1537–1539.

2 Hernando Colón, *Cuarto viaje colombino. La ruta de los buracanes (1502-1504)*, ritstj. Luis Arranz Márquez, Madrid: Dastin, 2002, bls. 58. Sophie D. Coe og Michael D. Coe, *La historia verdadera del chocolate*, Mexíkó: Fondo de Cultura Económica, 2000, bls. 46.

3 Hernán Cortés á spænsku.

4 Hernán Cortes, *Cartas de relación*, Madrid: Clásicos Castalia, 1993, bls. 196.

5 Sama heimild, bls. 221.

6 Sama heimild.

7 Pedro Mártir de Anglería, *Décadas del Nuevo Mundo*, Madrid: Polifemo, 1989, bls. 499.

Í króniku Fernández de Oviedo, sem kom út árið 1535, má lesa um trjátegund sem heimamenn kalla *cacao* eða *cacaguate*, heiti sem nær líka yfir baunirnar og drykkinn og olúna sem eru búin til úr þeim. Höfundurinn nefnir reyndar þrjú orð sem hann hafi heyrt af vörum heimamanna yfir þessi fræ trésins: *coco*, *cacao* og *cacaguat*.⁸

Aðrir sagnaritarar Spánverja í Nýja heiminum greina sömuleiðis frá kakótrénu og afurð þess. Þeim verður einkum tíðrætt um þennan drykk úr steyttum kakóbaunum sem væri ekki einungis guðafæða og notaður við ýmsar helgiathafnir heimamanna, einkum Asteka, heldur einnig drykkur hinna útvöldu í samfélaginu, háttsettra og konungborinna, presta og aðalsmanna.⁹ Í króniku sinni frá 1590 segir José de Acosta frá ýmsum nytjaplöntum og afurðum sem fyrirfinnast á Nýja-Spáni og í Perú. Þegar kakó ber á góma nefnir hann að helsta ágæti ávaxtarins sé drykkur sem úr fræjum hans sé lagaður og heimamenn kalli *chocolate*, „súkkulaði“.¹⁰ Sumum þyki hann ljúfdengur en öðrum bjóði hreinlega við honum. Þá nefnir hann einnig að drykkurinn sé í miklum metum hjá landsmönnum og ætíð borinn framandi gestum og mönnum af háum stigum enda séu Indíanar og Spánverjar, einkum spænskar konur sem búsettar eru í Nýja heiminum, vitlausir í þetta dökka súkkulaði sem sé tilreitt á ýmsa vegu og geti verið heitt, kalt eða volgt. Út í það sé sett krydd og feikn af chili-pipar og jafnvel blóm og jurtir.¹¹ Bragðsterkur drykkurinn þótti bestur ef hann freyddi vel. Drykkurinn átti síðar eftir að breytast í höndum Evrópumanna er þeir tóku að bragðbæta hann m.a. með sykri, kanil og vanillu. Þá greinir Acosta einnig frá því að úr kakóbaununum sé búið til einhvers konar mauk sem þyki gott við brjóstverk, magakveisu og slæmu kvefi.¹²

8 Gonzalo Fernández de Oviedo, *Historia general y natural de las Indias*, Madrid: Biblioteca de Autores Españoles, 1992, bls. 267–269.

9 Miguel León-Portilla, „Otro testimonio de aculturación hispano-indígena: Los nahuatlismos en el castellano de España“, *Revista española de antropología americana*, 11/1981, bls. 230. Laura Caso Barrera ritstj., *Cacao. Producción, consumo y comercio. Del período prehispanico a la actualidad en América Latina*, Madrid/Frankfurt: Iberomerica-Vervuert, 2016, bls. 13–14.

10 José de Acosta, *Historia natural y moral de las Indias*, Mexíkó: Fondo de Cultura Económica, bls. 202.

11 Sama heimild, bls. 202.

12 Sama heimild.

Margir sérfræðingar austan- og vestanhafs telja að orðið *kakó* sé upprunalega úr tungumáli Maya,¹³ *kakawa* og/eða *kokow*,¹⁴ og að nágrannabjóðir þeirra hafi tekið orðið þaðan og styðja ýmsir fornleifafundir þá kenningu.¹⁵ Ekki er þó ólíklegt að Mayar hafi fengið drykkinn og heitið yfir hann frá fornum þjóðum eins og til dæmis Olmekum sem bjuggu í Mesoameríku fyrir um 3000 árum.¹⁶ Slíkar hugmyndir byggjast á málsögulegum rannsóknum þar sem orðið hefur verið rakið til formóður málaættar sem kallast mixezoque.¹⁷ Á nahuatl, tungu Asteka, var mynd orðsins *kakáwatl*,¹⁸ ‚kakódrykkur, kakóvatn‘, sem er samsett úr orðunum *kakáwa* ‚kakó‘, úr máli Maya, og *atl* ‚vatn‘, úr nahuatl.¹⁹

Ekki er ljóst hvort Spánverjar heyrðu orðið fyrst af vörum Maya-indíána í Yucatán, innbyggjara í Tabasco eða nahuatl-mælandi í Mexíkó. Hvað sem því líður þá er næsta víst að orðið barst með Spánverjum til Gamla heimsins á fyrri hluta 16. aldar og frá Spáni barst það yfir í önnur Evrópumál, til að mynda frönsku þar sem dæmi um orðið *cacao* finnst í textum frá 1532.²⁰ *Cacao* í merkingunni ‚seed of a tropical American tree‘ kemur fyrir í ensku máli árið 1555. Þá fyrirfinnst orðmyndin *cocoa* í jurtabók Johns

-
- 13 Til dæmis quiché, cakchiquel, tzeltal, tzotzil, chol, mame og tojolabal. Sjá Miguel León-Portilla, „Otro testimonio de aculturación hispano-indígena: Los nahuatlismos en el castellano de España“, bls. 232.
- 14 Miguel León-Portilla, „Otro testimonio de aculturación hispano-indígena: Los nahuatlismos en el castellano de España“, bls. 232. DCECH = Joan Corominas og J. A. Pascual, *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*, Madrid: Gredos, 1991, bls. 719.
- 15 Sophie D. Coe og Michael D. Coe, *La historia verdadera del chocolate*, Mexíkó: Fondo de Cultura Económica, 2000, bls. 46–77.
- 16 Samkvæmt niðurstöðum fornleifarannsóknna má rekja uppruna kakósins til Ekvador og Amasónsvæðisins. Þar hafa fundist kakóleifar sem eru um og yfir 5000 ára gamlar. Sjá: Elsa Velasco, „Descubierta la cuna del chocolate en el Amazonas“, *La Vanguardia* 30. október 2018.
- 17 Sophie D. Coe og Michael D. Coe, *La historia verdadera del chocolate*, bls. 46–53.
- 18 Joan Corominas og J. A. Pascual nota ritháttinn *kakáwatl* en Miguel León-Portilla *cacáwatl* fyrir orðið í nahuatl. Sjá DCECH = Corominas, Joan og J. A. Pascual, *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*, Madrid: Gredos, 1991–1996, bls. 719 og Miguel León-Portilla, „Otro testimonio de aculturación hispano-indígena: Los nahuatlismos en el castellano de España“, bls. 231.
- 19 Miguel León-Portilla, „Otro testimonio de aculturación hispano-indígena: Los nahuatlismos en el castellano de España“, bls. 231–232. María Antonieta Andión Herrero, *Los indigenismos en la Historia de las Indias de Bartolomé de Las Casas*, Madrid: CISIC, 2004, bls. 86–88. DNEM = Carlos Montemayor ritstj., *Diccionario del náhuatl en el español de México*, Mexíkó: UNAM, 2009, bls. 33. DRAE = Real Academia Española, *Diccionario de la lengua española*, Madrid: Espasa, 2014.
- 20 TLFi = Gallimard (1992): *Trésor de la langue française*, París: Centre National de la Recherche Scientifique. Sjá: <http://atilf.atilf.fr/>.

Gerals frá 1633 og *cocoa* kemur fyrir í enskum textum frá 18. öld.²¹ Orðið kemur fyrst fyrir í þýskri þýðingu á spænskum textum frá miðri 16. öld með rithættinum *Cacao* en á 18. öld festir rithátturinn *Kakao* sig í sessi í málinu.²²

Ekki er loku fyrir það skotið að danska sé orðið *kakao* sé komið úr þýsku eins og Ásgeir Blöndal Magnússon tilgreinir í orðsifjabók sinni.²³ Samkvæmt dönskum heimildum kemur orðið fyrst fyrir í dönskum texta árið 1725²⁴ en þá birtist það í dagblaðsgrein í merkingunni ‚kakóbaun‘ og ‚kakóduft‘.²⁵ Ætla má að tökuorðið sé ívið eldra í málinu en danskar heimildir gefa upp því dæmi um það má finna í texta frá 1641. Í bók Hans Hansen Skonning *Geographia Historica Orientalis. Det er Atskillige Østerske Landis oc Øers / met deß Folcis Beskriffvelse: Nemlig / Tyrckers / Jøders / Grækers / Ægypters / Indianers / Persianers / oc andre flere Landskabers underlige Sæder / Tro / Religion / Lower oc selsom Lands Maneer* er í nokkrum köflum fjallað um Asteka og síði þeirra, trú og hefðir. Meðal annars er sagt frá mannfórnum í helgiathöfnum og þar kemur drykkurinn kakó við sögu. Úr kaflanum er eftirfarandi brot:

Samme kniff toe de reen Blodet aff / som endda sidder der paa / aff de Menniske / der med sidst ere slactede til Offer / tager den saa op aff vandet / hvor udi de haffve hannem affskyldt / oc same Vand beblande de met en Materi / paa deris Maal kaldis *Cocoa* [...].²⁶

Má gera því skóna að hér sé á ferðinni eitt elsta dæmið um orðið *kakao* í dönsku, enn sem komið er.

Þetta orð hefur einnig verið tekið upp í öðrum norður-germönnskum málum eins og sænsku, norsku og íslensku. Elsta rit-

21 OED = Oxford, *The Oxford English Dictionary*, Oxford: Clarendon Press, 1989, bls. 424.

22 Ph. M. Palmer, *Neuweltwörter im deutschen*, Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuchhandlung, 1939, bls. 58–59. EWDS = Friedrich Kluge, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, Berlin/New York: W. de Gruyter, 1999, bls. 418.

23 ÍOS = Ásgeir Blöndal Magnússon, *Íslensk orðsifjabók*, Reykjavík: Orðabók Háskólans, 1989, bls. 489.

24 Orðið *sukkerlade* ‚súkkulaði‘ kemur hins vegar fyrir í dönskum textum frá 1669.

25 ODS = Danske sprog- og literaturselskab, det, *Ordbog over det danske sprog*, Kaupmannahöfn: Gyldendal, 1975, bls. 1077. Sjá: <http://ordnet.dk/ods/>. PNE = *Politikens nudansk med etymologi*, Kaupmannahöfn: Politikens forlag, 2000, bls. 688.

26 Hans Hansen Skonning, *Geographia Historica Orientalis* ..., Árósum, 1641, bls. 514.

dæmi um orðið *kakao* í sænsku er frá 1735 þegar það kemur fyrir í dagbókum Karls Tersmedens í samsetta orðinu *cacaotråd*.²⁷ Í norsku bók máli kemur *kakao* fyrst fyrir í verki eftir Kunst frá 1843,²⁸ í nýnorsku er elsta dæmi um *kakao* í dansk-norskri orðabók Shjøtt sem kom út árið 1909.²⁹

Hvað íslenskuna varðar er sennilegt að orðið sé tekið úr dönsku eins og Ásgeir Blöndal Magnússon nefnir.³⁰ Samkvæmt *ROH* er elsta ritdæmi um orðið frá um 1821–1827 en það kemur fyrir í bókinni *Almenn Landaskipunarfræði* eftir Gunnlaug Oddsen, Grím Jónsson og Þórð Sveinbjarnarson með rithættinum *kakaó*.³¹ Einnig fyrirfinnst *kakó*, ritháttur sem er algengur í textum frá seinni hluta 19. aldar, og *kókó* sem virðist nokkru eldri í málinu, eða frá árinu 1784 ef marka má heimildir. Í *Riti þess (konunglega) íslenszka Lærdómslistafélags* er texti í íslenskri þýðingu eftir þýska náttúrufræðinginn Anton Friedrich Bussching og þar stendur skrifað að „Á kókós-trenu í Ameríka vaxa nýtur þær, sem eru meztr hluti af því svo nefnda Chocolate“.³² Hér fer vart á milli mála um hvaða trjáplöntu og „nytur“ er að ræða: kókótré, eða kakótré, og súkkulaði.

Í Evrópu varð kakó- eða súkkulaðidrykkja fljótt vinsæl meðal aðalsmanna við konungshirðir og heldri borgara álfunnar. Sagan segir að Maya-kekchí-indíánar hafi bruggað fyrsta kakódrykkinn í Evrópu handa Filippusi 2. Spánarkonungi árið 1544.³³ En fyrsti skipsfarmurinn með kakóbaunir frá Nýja heiminum mun hafa komið til Sevilla árið 1585.³⁴ Frá Spáni bárust kakó og súkkulaði til Ítalíu og Frakklands um miðja 17. öld, líklegast sem lyf við ýmsum kvillum til að byrja með en varð síðar eðaldrykkur heldri manna og kvenna.³⁵ Alla jafna er talið að kakó- eða súkkulaðidrykkja hafi

27 SAOB = Svenska Akademien, *Svenska Akademiens Ordbok över Svenska Språket*. Stokkhólmi: Svenska Akademien, bd. 1–30, 1898–1998/99, bls. 68–70. Sjá: <http://saob.se>.

28 NR = Norske akademi for sprog og litteratur, *Norsk riksmåls-ordbok*, Osló: Kunnskapsforlaget, 1983, bls. 2284.

29 NLI = Norsk Leksikografisk Institutt, Osló (seðlasafn).

30 ÍOS, bls. 489.

31 ROH = *Ritmalssafn*. Sjá: www.arnastofnun.is/page/gagnasofn_ritmalssafn.

32 G. Th., „Framhalld Doct. Anton Friedrich Büsschings Undirvísunar í Náttúru-historiunni sem íslenskat hefir G. Th.“, *Rit þess (konunglega) íslenszka Lærdómslistafélags*, 1. janúar 1784, bls. 26.

33 Sophie D. Coe og Michael D. Coe, *La historia verdadera del chocolate*, bls. 169–170.

34 Sama heimild.

35 Sama heimild.

borist til Frakklands með Önnu Maríu prinsessu, dóttur Filippusar 3. Spánarkonungs, en hún giftist Loðvíki 13. konungi Frakklands árið 1615. Sagt er að hún hafi verið mikið fyrir súkkulaðidrykkju og hafi komið til konungshirðarinnar í Frakklandi með fullar kistur af kakói og fylgdarkonu sem var sérfræðingur í að laga kakó.³⁶ Frá Frakklandi barst sá siður að drekka kakó, eða heitt súkkulaði, til Englands, Þýskalands, Austurríkis og Sviss.³⁷

Kakódrykkja hófst í Danmörku á 18. öld og varð brátt almenn meðal heldra fólks í landinu. Í lok 19. aldar var það svo orðin ófrá-víkjanleg hefð meðal Dana að bjóða upp á heitt kakó eða súkkulaði þegar haldið var upp á afmæli.³⁸ Ekki leið á löngu uns Íslendingar höfðu lært að laga heitt kakó þótt kakódrykkja þeirra hefði mátt vera meiri segir í kvennablaðinu *Fjallkonunni* árið 1884 en þar kemur fram að í ýmsum löndum Evrópu hafi „súkkulaðidrykkjur og kakaós farið mjög vaxandi“.³⁹ Fyrst er minnst á „chokolade-drykk“ í *Riti þess (konunglega) íslenska Lærdómslistafélags* árið 1790 og þar er spurt: „Er þat ekki miólkin, sem lockar menn til at drecka þa útlendu næringar og hressingar drycki; svo sem chokolade-drykk, kaffee og thevatn? sem hvert um sig er án hennar í litlu gyldi“.⁴⁰

Fyrst í stað voru kakó- eða súkkulaðidrykkir eflaust sjaldséðir á alþýðuheimilum á norðurslóðum en þegar leið á 20. öld varð dykkurinn sífellt vinsælli og telst nú ekki lengur vera munaðar-vara. Hvað sem öllum vangaveltum um heiti og uppruna kakósins líður þá er víst að við eigum ljúfar minningar úr bernsku um kakó-drykkju á merkum tímamótum í lífi fólks, og á öðrum tyllidögum, þegar ilmandi kakó, eða heitt súkkulaði, var borið fram í postulíns-könnu og drukkið úr sparibollum heimilisins.

36 Emma Martinell, „De productos desconocidos a alimentos familiares“, *De América a Europa. Denominaciones de alimentos americanos en lenguas europeas*, ritstj. Erla Erlendsdóttir, Emma Martinell og Ingmar Söhrman, Frankfurt am Main/Madríd: Iberoamericana-Vervuert, 2017, bls. 21–33, hér bls. 28.

37 Albert Pfiffner, „Kakao“, *Genussmittel: Kulturgeschichtliches Handbuch*, ritstj. Thomas Hengartner og Christoph Maria Merki, Frankfurt/New York: Campus Verlag, 1999, bls. 117–140, hér bls. 123.

38 Hjørdis Nielsen, „Dengang penge groede på træerne – Kakaobønnens anvendelse før og efter opdagelsen af Amerika“, *Møde mellem to verdener. Amerikas opdagelse fra prækolumbisk til nyeste tid*, ritstj. Tove Tybjerg og Hjørdis Nielsen, Kaupmannahöfn: Københavns Universitet/Museum Tusulanums Forlag, 1992, bls. 71–85.

39 „Þjóðráð og bendingar“, *Fjallkonan*, 16. september 1884, bls. 64. Sjá: timarit.is.

40 Jón Jakobsson, „Um miólkur-not á Íslandi“, *Rit þess (konunglega) íslenska Lærdómslistafélags*, 1. janúar 1790, bls. 219. Sjá timarit.is.

Heimildaskrá

- Albert Pfiffner, „Kakao“, *Genussmittel: Kulturgeschichtliches Handbuch*, ritstj. Thomas Hengartner og Christoph Maria Merki, Frankfurt/New York: Campus Verlag, 1999, bls. 117–140.
- Elsa Velasco, „Descubierta la cuna del chocolate en el Amazonas“, *La Vanguardia* 30. október 2018. <https://www.lavanguardia.com/ciencia/planeta-tierra/20181030/452641573576/chocolate-cultivo-cacao-amazonas-origen.html>
- Emma Martinell, „De productos desconocidos a alimentos familiares“, *De América a Europa. Denominaciones de alimentos americanos en lenguas europeas*, ritstj. Erla Erlendsdóttir, Emma Martinell og Ingmar Söhrman, Frankfurt am Main/Madrid: Iberoamericana-Vervuert, 2017, bls. 21–33.
- G. Th., „Framhalld Doct. Anton Friedrich Büschings Undirvísunar í Náttúruhistoriunni sem íslenzkat hefir G. Th.“, *Rit þess (konunglega) íslenska Lærdómslistafélags*, 1. janúar 1784, bls. 26. Sjá timarit.is <https://timarit.is/page/963912#page/n0/mode/1up>
- Gonzalo Fernández de Oviedo, *Historia general y natural de las Indias*, Madrid: Biblioteca de Autores Españoles, 1992.
- Hans Hansen Skonning, *Geographia Historica Orientalis. Det er Atskillige Østerske Landis oc Øers / met deß Folcis Beskriffvelse: Nemlig / Tyrckers / Jøders / Grækers / Ægypters / Indianers / Persianers / oc andre flere Landskabers underlige Sæder / Tro / Religion / Lower oc selsom Lands Maneer*, Árósum, 1641.
- Hernando Colón, *Cuarto viaje colombino. La ruta de los huracanes (1502-1504)*, ritstj. Luis Arranz Márquez, Madrid: Dastin, 2002.
- Hernán Cortés, *Cartas de relación*, Madrid: Clásicos Castalia, 1996.
- Hjørdis Nielsen, „Dengang penge groede på træerne – Kakaobønnens anvendelse før og efter opdagelsen af Amerika“, *Møde mellem to verdener. Amerikas opdagelse fra prækolumbisk til nyeste tid*, ritstj. Tove Tybjerg og Hjørdis Nielsen, Kaupmannahöfn: Københavns Universitet/Museum Tusulanums Forlag, 1992, bls. 71–85.
- José de Acosta, *Historia natural y moral de las Indias*, ritstj. Edmundo O’Gorman. Mexíkó: Fondo de Cultura Económica, 2006.
- Jón Jakobsson, „Um miólkur-not á Íslandi“, *Rit þess (konunglega) íslenska Lærdómslistafélags*, 1. janúar 1790, bls. 219. Sjá timarit.is <https://timarit.is/page/967471?iabr=on#page/n217/mode/2upsearch/J%C3%B%20Jakobsson%-20Um%20mi%C3%B3lkurnot%20%C3%A1%20%C3%8Dslandi>
- Laura Caso Barrera ritstj., *Cacao. Producción, consumo y comercio. Del período prehispanico a la actualidad en América Latina*, Madrid/Frankfurt: Iberiamericana-Vervuert, 2016.
- María Antonieta Andión Herrero, *Los indigenismos en la Historia de las Indias de Bartolomé de Las Casas*, Madrid: CISIC, 2004.
- Miguel León-Portilla, „Otro testimonio de aculturación hispano-indígena: Los nahuatlismos en el castellano de España“, *Revista española de antropología americana*, 11/1981, bls. 219–244.
- Pedro Mártir de Anglería, *Décadas del Nuevo Mundo*, Madrid: Polifemo, 1989.

- Ph. M. Palmer, *Neuweltwörter im deutschen*, Heidelberg: Carl Winters Universitätsbuchhandlung, 1939.
- Sophie D. Coe og Michael D. Coe, *La historia verdadera del chocolate*, Mexíkó: Fondo de Cultura Económica, 2000.
- „Þjóðráð og bendingar“, *Fjallkonan*, 16. september 1884, bls. 64. Sjá: timarit.is <https://timarit.is/page/2136369#page/n3/mode/2up>

Orðabækur

- CORDE = Real Academia Española: Banco de datos (CORDE) [en línea]. *Corpus diacrónico del español*. Sjá: <http://www.rae.es>
- DCECH = Corominas, Joan og J. A. Pascual, *Diccionario crítico etimológico castellano e hispánico*, Madrid: Gredos, 1991–1996.
- DNEM = Montemayor, Carlos ritstj., *Diccionario del náhuatl en el español de México*, Mexíkó: UNAM, 2009.
- DRAE = Real Academia Española, *Diccionario de la lengua española*, Madrid: Espasa, 2014. Sjá: <http://www.rae.es>.
- EWDS = Kluge, Friedrich, *Etymologisches Wörterbuch der deutschen Sprache*, Berlín/New York: W. de Gruyter, 1999.
- ÍOS = Ásgeir Blöndal Magnússon, *Íslensk orðsifjabók*, Reykjavík: Orðabók Háskólans, 1989.
- NLI = Norsk Leksikografisk Institutt, Osló (seðlasafn).
- NR = Norske akademi for sprog og litteratur, *Norsk riksmåls-ordbok*, Osló: Kunnskapsforlaget, 1983.
- ODS = Det Danske sprog- og literaturselskab, *Ordbog over det danske Sprog*, Kaupmannahöfn: Gyldendal, 1975. Sjá: <http://ordnet.dk/ods/>
- OED = Oxford, *The Oxford English Dictionary*, Oxford: Clarendon Press, 1989.
- PNE = *Politikens nudansk med etymologi*, Kaupmannahöfn: Politikens forlag, 2000, bls. 688.
- ROH = *Ritmálssafn*. Sjá: www.arnastofnun.is/page/gagnasofn_ritmalssafn
- SAOB = Svenska Akademien, *Svenska Akademiens Ordbok över Svenska Språket*. Stokkhólmi: Svenska Akademien, bd. 1–30, 1898–1998/99. Sjá: <http://saob.se>
- TLFi = Gallimard (1992): *Trésor de la langue française*, París: Centre National de la Recherche Scientifique. Sjá: <http://atilf.atilf.fr/>

Dönsk-íslensk tengsl og
menningarsaga

Dansk-islandske relationer og
kulturhistorie

Danskar Atlantshafseyjar?

Snemma desembermánaðar árið 1909 var haldinn opinn fundur í félaginu De danske Atlanterhavssøer í Kaupmannahöfn þar sem rætt var um stöðu Íslands í danska ríkinu. Félagið hafði verið stofnað nokkrum árum fyrr í því skyni, eins og segir í lögum þess, „at fremme Udviklingen af de til Danmark knyttede fjernere Rigsdele, navnlig i økonomisk Henseende, samt at styrke Solidaritetsfølelsen mellem Rigets Beboere“.¹ Eins og fram kemur í heiti félagsins beindust sjónir þess að „dönsku“ Atlantshafseyjunum, en þar var átt við Færeyjar, Grænland, Ísland og dönsku Vestur-Indíur, en allar þessar eyjar og eyjaklasar lutu danskri stjórn á þessum tíma. Ísland var í brennidepli á umræddum fundi en mikil óvissa ríkti um framtíðarstöðu eyjarinnar í ríkinu eftir að Alþingi hafði hafnað uppkaсти að nýjum sambandslögum snemma árs 1909.² Áhugi á fundarefninu var greinilega mikill, því að hvert sæti í stærsta sal Carls Wivels veitingamanns var setið, en Wivel þessi rak um árabíl þekkt veitingahús á Vesterbrogade við hlið Tívolígarðsins í Kaupmannahöfn. Meðal fundargesta voru ýmsir frammámenn í dönsku þjóðlífi með „Konsejlspræsidenten og Udenrigsministeren i Spidsen“, eins og segir í frétt sem birtist skömmu síðar í málgagni félagsins, *Atlanten*.³ Aðalfyrirlesari kvöldsins var Finnur Jónsson, prófessor í norrænum fræðum við Kaupmannahafnarháskóla, en fyrirlesturinn kallaðist einfaldlega „Islands politiske Forhold til Danmark“. Allir sem tóku til máls á fundinum voru hjartanlega

1 „Love for Foreningen ‚De danske Atlanterhavssøer‘“, *Atlanten* 1 (1904–1906), bls. 28.

2 Gunnar Þór Bjarnason, *Upp með fámann! : baráttan um uppkaстиð 1908 og sjálfstæðisbarátta Íslendinga* [Reykjavík: Mál og menning, 2012].

3 „Møde om Island“, *Atlanten* 2 (1907–1910): bls. 427.

sammála frummælandanum um að það hefðu verið reginmistök af Íslendinga hálfu að fella uppkastið á þingi því að Danir gætu ómögulega teygt sig lengra til móts við óskir hjálendubúanna í norðri en þeir hefðu þegar gert við samningu lagafrumvarpsins.⁴ Holger Rørdam, læknir og þingmaður Venstre, benti á að Íslendingar yrðu að gera sér grein fyrir þeirri bitru staðreynd að samband landanna væri Íslendingum mun meira virði en Dönum. „Danmark kan sagtens undvære Island,“ fullyrti Rørdam, „men intet fornuftigt Menneske kan for Alvor mene, at Island kan være en selvstændig Stat: Den Selvstændighed vil meget hurtig være forbi.“⁵

Þetta var ríkjandi viðhorf í Danmörku á fyrri hluta síðustu aldar því að flestum málsmetandi Dönum þótti áhugi Íslendinga á að stofna fullvalda þjóðríki hin mesta endaleysa. Gott dæmi um þá skoðun má finna í bréfi sem danski menningarvitinn Georg Brandes skrifaði til vinar síns, Matthíasar Jochumssonar skálds, snemma árs 1907. Tilefnið var tvær háðsgreinar sem Brandes hafði birt undir dulnefni skömmu áður í *Politiken*, þar sem sjálfstæðisbrólt Íslendinga var borið saman við ímyndaðar kröfur Amagerbúa um fullan aðskilnað frá Danmörku.⁶ „Vi to gamle og erfarne Mænd“, skrifar Brandes, „maa kunne blive enige om at det er Vanvid for Befolkning paa 70,000 Mennesker at ville være en Stat for sig ... De har ingen Handel, ingen Industri, ingen Hær, ingen Flaade, de er tilsammen saa mange som en lille By af femte Rang i England eller Tyskland; de har intet andet end en berømt Fortid ...“⁷

Þetta viðhorf Brandesar var vitanlega ekki úr lausu lofti gripið því að við upphaf síðustu aldar var fátt sem benti til þess að Ísland gæti staðið á eigin fótum. Landsmenn voru reyndar lítið eitt fleiri en Brandes hafði haldið fram, eða rúmlega 80 þúsund, en til samanburðar voru íbúar eins úthverfis Kaupmannahafnar, Fredriksbergs, nokkru fleiri á þessum sama tíma.⁸ Þar að auki vantaði Ísland

4 Sbr. ummæli Zahles forsætisráðherra í danska þinginu, sjá „Det islandske Spørgsmaal“, *Atlanten* 2 (1907–1911): bls. 470–471.

5 „Møde om Island“, bls. 436.

6 Jens Piter Jespersen, „Amagers Løsrivelse“, *Politiken*, 16. desember 1906, 3 og „Amagers Flag“, *Politiken*, 22. desember, bls. 3.

7 Francis Bull og John Landquist, ritstj., Georg og Edv. Brandes, *Brevveksling med nordiske Forfattere og Videnskabsmænd*, 3. bd. [Kaupmannahöfn: Gyldendal, 1940], bls. 412–414.

8 Íbúafjöldi Íslands 1. janúar 1907 var 82.086 en Fredriksberg ári fyrr 87.594; sjá upplýsingar á vef Hagstofu Íslands (www.hagstofa.is) og Danmarks statistik (www.statbank.dk).

flest það sem þrýðir sjálfstæð ríki, og þá bæði stofnanir og samgöngutæki; það var helst forn ritmenning sem Íslendingar gátu státað sig af. Af þessum sökum höfðu íslenskir ráðamenn gert sitt ýtrasta á fyrstu árum aldarinnar til að kveða niður danskan orðróm um að Íslendingar vildu aðskilnað frá Danmörku. Þannig fullyrti Hannes Hafstein, fyrsti ráðherra íslensku heimastjórnarinnar, í viðtali við blaðamann *Politiken* snemma árs 1906 að það væri „ikke et Menneske paa Island, der for Alvor tænker paa, at Øen skulde rive sig løs fra Danmark“.⁹ Landvarnarmaðurinn Einar Benediktsson tók í sama streng litlu síðar þegar hann sagði allt tal „Islands Løsrivelse fra Danmark“ vera „Ord ud i Luften; uansvarlig Tale, som inget Hensyn bør tages til ... Paa egen Ben kan Island ikke staa, og hvilket Lands Overhøjhed skulde vi hellere ønske end Danmarks!“¹⁰ Þetta var líka í fullu samræmi við hefðbundna pólitíska stefnu Íslendinga, eins og hún hafði verið mótuð af Jóni Sigurðssyni um miðja 19. öld. „Ísland verður ekki neitt ríki eptir þessu,“ segir Jón t.a.m. um kröfur Íslendinga í grein sem hann skrifaði árið 1855 til að andmæla riti J. E. Larsens, rektors Kaupmannahafnarháskóla, um stöðu Íslands í ríkinu, „heldur sérstakur ríkishluti með frjállegu stjórnarfyrikkomulagi, sem land útaf fyrir sig, og þannig hlýtur sambandinu milli Íslands og Danmerkur að vera hagað, ef það á að vera varanlegt“. Aftur á móti mótmælti hann af festu öllum tilraunum til að innlima landið í Danmörku; slík innlimun væri „óhentug, skaðvæn og ómöguleg, hvort sem litið er á landslag, landsstjórn eða þjóðréttindi“.¹¹ Við hljótum því að spyrja okkur hvers vegna Íslendingar breyttu svo snögg um kúrs með því að hafna uppkastinu í kosningum til Alþingis árið 1908 og tóku eftir það ótrauðir stefnuna fyrst á fullvalda ríki og síðan á fullan aðskilnað frá Danmörku.

Þótt Danir hafi litið á þessa þróun mála sem einhvers konar sambland af ofdrambi og brjálsemi – ef ekki einfaldlega barnalegan óvitaskap – af Íslendinga hálfu þá var hún í raun eðlilegt viðbragð þeirra við því hvernig Danir sjálfir skilgreindu sig og danska ríkið eftir að það breyttist úr samsettu stórríki (*imperium*) í einsleitt

9 „Island og Danmark“, *Politiken*, 27. febrúar 1906, bls. 4.

10 „Island og Danmark“, *Politiken*, 4. desember 1906, bls. 5.

11 Jón Sigurðsson, „Um landsréttindi Íslands“, *Ný félagsrit* 16 (1856), bls. 98.

Þjóðríki á þeirri hálfu öld sem leið frá því að Noregur hvarf undan danskri stjórn árið 1814 þar til sameiginlegar hersveitir Prússa og Austurríkismanna tóku Slésvík-Holtsetaland herskildi árið 1864.¹² Ósigur Dana í orrustunni við Dybbøl vorið 1864 markaði loka-punkt þessarar umbreytingar danska ríkisins því að frá þeim tíma náði það einungis yfir svæðið sem kallaðist *det egentlige Danmark* í daglegu tali – hin *raunverulega* Danmörk – auk áðurnefndra eyja í Atlantshafi. Þar með voru allir gamlir draumar um danskt heimsveldi fyrir bí og Danir ákváðu að rækta frekar sinn eigin reit en að taka þátt í kapphlaupi stórveldanna um nýlendur. Hin kunnu hvatningarorð danska skáldsins H. P. Holsts, „For hvert et Tab igjen Ersatning findes, hvad udad tabes, det må indad vindes“, urðu að eins konar kjörorði dönsku þjóðarinnar á árunum eftir 1864 – eða, svo vitnað sé til danska sagnfræðingsins Rasmusar Glenthøjs: „Danskernes ideal blev den rene nationalstat“.¹³ Á hinu nýja þjóðarheimili var í raun aðeins rými fyrir eina þjóð, Dani, sem mælti á danska tungu og leit á hið indæla land „der står med brede bølge / nær salten østerstrand“, eins og segir í þjóðsöng Adams Oehlenschlägers, sem sitt eina og sanna föðurland. Allir aðrir hlutar ríkisins hlutu aftur á móti að flokkast sem einhvers konar viðhengi og ef íbúar þeirra ætluðu að tengjast ríkinu tilfinningaböndum urðu þeir að laga sig að danskri menningu og háttum, um leið og þeir gæfu allar hugmyndir um eigið þjóðerni upp á bátinn.

Þetta er vitanlega kjarni hugmyndarinnar um þjóðríkið, a.m.k. eins og það hefur verið skipulagt í Evrópu síðustu aldirnar – land, þjóð og tunga mynda eina og sanna þrenningu sem helgar tilvist ríkisins. Danski stjórnámáladurinn Orla Lehmann orðaði þessa hugsun þannig í ræðu sem hann hélt árið 1865, í kjölfar ósigursins í Slésvíkurstriðinu, að hann liti á ríkið sem „den ydre Form, hvori og hvorigjennem et Folk, som en organisk Enhed og levende Personlighed, skal udfolde sit Livs Indhold“. Ef þjóðin, sem lífræn heild, átti að dafna og þroskast þá varð hún að ráða sér sjálf án afskipta og náinna tenginga við aðra þjóð. Þannig sagðist hann aldrei

12 Michael Bregnsbo og Kurt Villads Jensen, *Det danske imperium – storhed og fald* [Kaupmannahöfn: Aschehoug, 2004].

13 Orðatiltækið birtist fyrst á minnispeningi sem var sleginn í tilefni iðnaðarsýningar í Kaupmannahöfn árið 1872; Rasmus Glenthøj, 1864. *Sønner af de slagne* [Kaupmannahöfn: Gads forlag, 2014], bls. 476–480.

hafa „kunnet overtyde mig om, at de i det dansk-tydske Monarki forenede tvende Nationaliteter, der tilhøre tvende forskjellige, i Tankegang og Hjertelag, i Fortidsminder og Fremtidshaab adskilte, Folkefamilier, kunde betragtes som udgjørende eet Folk.“¹⁴

Íslenskir þjóðernissinnar voru algerlega sammála enda var þjóðernisstefna þeirra af nákvæmlega sama meidi og Lehmanns. Þeir voru allir þess fullvissir að Íslendingar væru sérstök þjóð, með sína eigin tungu, menningu og fortíð – og þar með framtíð. Það fólst því, að þeirra mati, tvöföld móðgun í nafni danska Atlantshafseyjafélagsins af því að þar var sagt að Ísland væri *dönsk* eyja um leið og íslensk þjóð var sett á bekk með öðrum nýlendu- og hjálenduþjóðum danska konungsríkisins. Þetta þótti mörgum Íslendingnum hin mesta smán því að á þennan hátt var þjóðinni gert „að vera á danskri seil með Færeingum, skrælingjum og svertingjum eins og hnappur á talnabandi“, svo vitnað sé til fréttar sem birtist um félagið í landvarnarblaðinu *Ingólfi* árið 1904.¹⁵ Af þeim sökum var félagið jafnan kallað Skrælingjafélagið meðal stúdenta í Höfn og þeir höfðu takmarkaðan áhuga á að láta bendla sig við slíkan félagsskap.¹⁶ Sjálfstæði íslensku þjóðarinnar varð því í raun eina rökrétta markmið íslenskra stjórn mála frá þeirri stund að Danir sjálfir afskrifuðu hugmyndina um að danska ríkið yrði sambandsríki margra þjóða, eitthvað í líkingu við Sviss.¹⁷ Aðeins á sínu eigin heimili, svo við umorðum fullyrðingar Orla Lehmanns, gat íslensk þjóð þroskast og dafnað sem lífræn eining og lifandi persóna.

Svarið við spurningunni hvers vegna Íslendingar sneru eins snögglega og raun ber vitni frá þeirri sambandsstefnu sem þeir höfðu fylgt frá upphafi þjóðernisbaráttunnar og beindu sjónum að fullveldi er því einföld. Staðreyndin var sú að Danir gerðu lítið til að rækta sambandið við íbúa eyjanna í Atlantshafi og því fór fjarri að Íslendingar litu nokkurn tíma á sig sem Dani. Tengslin við Danmörku voru í þeirra augum lítið annað en illnaudsynlegt hagsmunasamband sem byggðist helst á því að landssjóður Íslands fékk

14 *Orla Lehmanns Efterladte Skrifter*, 4. bd., ritstj. Carl Plough [Kaupmannahöfn: Gyldendalske Boghandel, 1874], bls. 125.

15 Þrándur, „Skrælingjafélagið“, *Ingólfr*, 31. janúar 1904, bls. 15.

16 Margrét Jónasdóttir, *Í Babylon við Eyraarsund* [Reykjavík: Hið íslenska fræðafélag, 1996], bls. 73.

17 Sjá Ove Korsgaard, *Kampen om folket. Et dannelsesperspektiv på dansk historie gennem 500 år* [Kaupmannahöfn: Gyldendal, 2004], bls. 268–306.

verulegt tillag úr ríkissjóði og sambandið opnaði aðgang Íslendinga að bæði ókeypis háskólamenntun og ýmiss konar sérfræðiþjónustu sem landsmenn gátu ekki veitt sjálfir. Um leið og dró úr mikilvægi þessara þátta fyrir Íslendinga á fyrri helmingi 20. aldar, m.a. með lækandi framlagi frá Danmörku og aukinni menntun, var öllum hindrunum smám saman rutt úr veginum í átt til sjálfstæðis.¹⁸

Nú, einni öld síðar, eru kröfur um aukið sjálfstæði orðnar áberandi í þeim tveimur fyrrverandi hjá- eða nýlendum Danmerkur sem enn eru eftir í ríkissambandinu (*Rigsfællesskabet*). „Hvis Færøerne skal finde sine ben og sine styrker,“ skrifar Høgni Hoydal, leiðtogi færeyska stjórnáflokksins Tjóðveldi, í bók frá árinu 2000, „må færingerne tage det fulde ansvar for sig selv og blive en selvstændig stat.“ Ríkiseiningin með Danmörku, fullyrðir hann í titli bókarinnar, er einber goðsögn sem engin ástæða er til að halda á lífi.¹⁹ Svipaðar hræringar hafa sett svip sinn á grænensk stjórnámál á undanförunum árum, með vaxandi áhuga á fullum aðskilnaði frá Danmörku. „Grønland er uigenkaldelig på vej mod selvstændighed,“ sagði t.a.m. í stjórnarsáttmála grænensku ríkisstjórnarinnar sem mynduð var árið 2016 undir forystu Kims Kielsen, „og denne proces kræver ikke alene politisk stabilitet, men også national samling.“²⁰ Þessum áætlunum hefur verið tekið í Danmörku með svipuðum efa og einkenndi viðbrögðin við kröfum um íslenskt fullveldi fyrir rúmri öld. Það er „ikke en snebolds chance i helvede for,“ sagði t.a.m. danski undiraðmírallinn Nils Wang fyrir nokkru, „at Grønland og Færøerne kan stå på egne ben som selvstændige nationer med et langtidsholdbart økonomisk grundlag og alt, hvad der i øvrigt hører til.“²¹

18 Framlagið úr ríkissjóði nam þriðjungi áætlaðra tekna landssjóðs Íslands í fyrstu fjárlögum Alþingis árið 1875, en aðeins 2,5% í síðustu fjárlögum heimastjórnar árið 1917. Ástæðan var hvorttveggja sú að framlagið lékkði í krónum talið og verðmæti þess rýmaði verulega í óðaverðbólgu fyrri heimsstyrjaldar; *Alþingistíðindi* 1875, fyrri partur, bls. 120–121; *Alþingistíðindi* 1917, A, Þingskjöl, 1551–1552; sjá einnig Guðmundur Hálfðanarson, „Adskillelse vil betyde Islands Ødelæggelse“: islandsk selvstændighedspolitik og adskillelse fra Det danske Rige“, *Politica* 51:4 (2019): bls. 423–440.

19 Høgni Hoydal, Myten om rigsfællesskabet – vejen til en selvstændig færøsk stat [Kaupmannahöfn: Lindhardt og Ringhof, 2000], bls. 10.

20 „Koalitionsaftale 2016–2018“, 2016, Naalakkersuisut – landsstjórn Grænlands, 27. október 2016. http://naalakkersuisut.gl/~media/Nanoq/Files/Attached%20Files/Naalakkersuisut/DK/Koalitionsaftaler/Koalitionsaftale_S_IA_PN_2016_2018.pdf.

21 Martin Breum, *Hvis Grønland river sig løs – en rejse i kongerigets sprækker* [Kaupmannahöfn: Gyldendal, 2018], bls. 44.

Yfirlýstur tilgangur danska Atlantshafseyjafélagsins var, eins og áður sagði, að efla samstöðu meðal allra íbúa ríkisins, m.a. með því að auka þekkingu Dana á náttúru og þjóðlífi eyjanna í Atlantshafi undir þeirra stjórn. Þetta mistókst hrapallega, enda var félagið lagt niður í upphaflegri mynd eftir að dönsku Vestur-Indíur höfðu verið seldar til Bandaríkjanna árið 1917 og Ísland stofnaði eigið ríki ári síðar.²² Flest bendir til þess að núverandi ríkiseining Danmerkur, Færeyja og Grænlands, *Rigsfællesskabet*, fari sömu leið, því að staðreyndin er sú að Færeyingar og Grænlandingar – líkt og Íslendingar forðum – líta á eyjarnar sem þeir búa á sem sína eign en ekki danska, um leið og Danir hafa í raun alltaf talið ríkið danskt frekar en sameiginlega eign með jaðarþjóðum norður í Atlantshafi. Því virðist fátt geta komið í veg fyrir endanlega upplausn hins forna danska stórríkis, hvenær sem það gerist eða hvað sem allri skynsemi líður.

---

22 Sbr „Ekstraordinær Generalforsamling“, 5 (1918–1919), bls. 269–276.

“Historien er aldrig skrevet eller vist én gang for alle” – om fejring af hundredåret for Islands selvstændighed¹

Tiden omkring hundredåret for islandsk selvstændighed i 2018 var præget af mange og forskelligartede fejring. Foruden de mange festlige begivenheder, hjertelige lykønskninger fra nær og fjern og officielle besøg pegede visse markeringer på hver deres vis på centrale spørgsmål og interessante problemstillinger, som vedrører selvstændighedsprocessen. Meget blev for eksempel sagt og skrevet om relationen mellem Danmark og Island – både før og nu – i forbindelse med det danske folketings daværende formand, Pia Kjærsgaards, deltagelse ved højtideligholdelsen på Þingvellir den 18. juli 2018. Allerede på dagen var der forskellige parter, som gav udtryk for deres misbilligelse af Kjærsgaards deltagelse. Under mødet markerede to kuratorer og samfundsdebattører deres utilfredshed ved at lade to hvide versioner af det islandske flag vaje over pladsen,² mens en gruppe altingsmedlemmer i protest undlod at deltage.

-
- 1 Denne artikel bygger på min analyse, som er udviklet i forbindelse med: Kirsten Thisted and Ann-Sofie Gremaud (eds.) (forthcoming), *Denmark and the New North Atlantic: Narratives and Memories in a Former Empire*, Aarhus: Aarhus Universitetsforlag. Overskriften henviser til præsident Guðni Th. Jóhannessons ord ved åbningen af udstillingen *Lífsblómíð* i 2018: “[S]agan er aldrei skráð eða sýnd í eitt skipti fyrir öll”. https://www.forseti.is/media/3836/2018_07_17_listasafn_isl_lifsblomid.pdf
  - 2 Guðny Guðmundsdóttir og Sara S. Öldudóttir benyttede Unnar Örn Auðarsons værk *Opaque Shadow* (2015) til at markere en kritik af den etnonationalisme og det fremmedhad, som de anser som værende en iboende risiko ved nationsdannelsesprocesser samt en del af den fremherskende nationalisme i Europa. Se: <https://www.facebook.com/Sykuralda/posts/10156462114269402> [sidst tilgæet den 8. august 2018]

Selvom protesterne udsprang af en kritik af den immigrationskritiske politik, som Kjærsgaard står for, fik efterspillet klang af postkoloniale uoverensstemmelser. I polemikken, som fulgte, blev Kjærsgaard af altingsmedlem for Samfylkingin Guðmundur Andri Thorsson betegnet som en “stórdani”.³ Kjærsgaard sværgede da også til velkendte imperialistiske troper, da hun infantiliserede de islandske politikere ved at kalde dem uopdragne.⁴ Polemikken, som bølgede frem og tilbage, var et godt eksempel på, hvordan en markering af et historisk skæringspunkt også hurtigt bliver et diskursivt knudepunkt for centrale aktuelle debattråde, som væves sammen. Og i dette tilfælde, hvor temaet for markeringen var et af de største skridt på nationens politiske vej mod selvstændighed, var knudepunktet ikke bare tungt af fortættede tematikker, men også af følelser – ikke mindst i kølvandet på det økonomiske kollaps i årene efter 2008.

Hvor relationen til Danmark var et selvsagt spor i markeringerne, var der også andre interessante tematikker, som blev udvalgt af officielle institutioner som omdrejningspunkter for udstillinger og seminarer i anledning af hundredårsdagen for islandsk uafhængighed. Det første var forholdet til og kontakten med Grønland – og dermed også et fokus på årsagerne til manglen på kontakt. Dette fokus sås blandt andet ved Islands Universitets markeringer. Ved seminarer og på udstillinger i 2018 med fokus på naboskabet mellem Island og Grønland blev historiske eksempler på interaktion brugt som et afsæt til samtaler om nutidens gensidige interesse i at styrke båndene. Der var tale om samtaler, der både adresserede forholdet til den centrale magt i København, fortidens møder i regionen, men også svære aspekter af de to nordatlantiske landes relation, som også indebar både fordomme, imperialistiske ambitioner og distancering. Det andet – og på sin vis overraskende tema – var

3 Guðmundur Andri Thorsson, “I Island har vi et ord for en, der som Pia Kjærsgaard opfører sig som en hoven, dansk koloniherre: En ‘stórdani’”, *Information*, 28 Juli 2018, https://www.information.dk/debat/2018/07/island-ord-pia-kjaersgaard-opfoerer-hoven-dansk-koloniherre-stordani?utm_medium=social&utm_campaign=btn&utm_source=facebook.com&utm_content=tp&fbclid=IwAR20T2i2hsudU9vv1XFkb1Gx_MzKIfmnnHatc58VN0WbofJIPsBsfr63ozc [sidst tilgået den 19. juli 2018]

4 “Pia Kjærsgaard til modangreb efter boykot: ‘Partier på Island er direkte uopdragne’”, *Politiken*, <https://politiken.dk/indland/politik/art6633999/%C2%BBPartier-p%C3%A5-Island-er-direkte-uopdragne%C2%AB> [sidst tilgået den 19. juli 2018]

nationbygningsprojektets skrøbelighed. Det var omdrejningspunktet for den store udstilling kaldet *Lífsblómið*, som var resultat af et samarbejde mellem det islandske rigsarkiv, Islands Nationalgalleri (Listasafn Íslands) og Det Arnamagnæanske Institut. Udstillingen, som kunne opleves på Islands Nationalgalleri, viste et mod til at grave i problematiske aspekter ved selvstændighedsnarrativet og begivenhederne, der fokuserede på Grønland, viste en historisk nysgerrighed, som også skal ses i lyset af tidens politiske ambitioner om at styrke Islands geopolitiske positionering i Arktis.

Udstillingens islandske titel *Lífsblómið* (da. Livsblomsten) er inspireret af romanen *Frie Mænd* (is. *Sjálfstætt fólk*) af Halldór Laxness (1934), og som der står på udstillingens hjemmeside, udforsker udstillingen “den dybe længsel efter selvstændighed”.⁵ Både i kraft af titlens reference og den måde, udstillingen var struktureret på af kuratoren Sigrún Alba Sigurðardóttir, tilskyndede den til en kritisk tilgang til den nationale mærkedag og til selvstændighedsnarrativet. Dette blev fremhævet ved åbningen af udstillingen i juli 2018 af præsident Guðni Th. Jóhannesson, som selv er uddannet historiker. Her påpegede han, at udstillingen fremhævede det faktum, at historie aldrig skrives eller vises én gang for alle, men er – og bør være – en løbende samtale mellem forskellige parter, som ofte er uenige.⁶

Fire hovedtemaer blev markeret skriftligt på vægge og gulv i udstillingsrummet: 1) *Var Island en dansk koloni?* 2) *Hvem tog beslutningen om selvstændighed?* 3) *Ejerskab af naturressourcer* 4) *Konflikter vedrørende naturressourcer og kulturarv*.

Disse temaer dannede den kuratoriske ramme for udvælgelsen af inkluderede kunstværker og genstande og fungerede dermed som røde tråde i de besøgendes oplevelse af udstillingen. Temaerne skabte tilsammen et fokus på magtforhold – både internationale og nationale – og på nogle af de største konflikter mellem den island-

5 <https://www.listasafn.is/syningar/fullveldissyning-i-listasafni-islands> [sidst tilgæet den 4. oktober 2019]

6 “Lífshættir breytast stöðugt í samfélagi samtímans og listin sömuleiðis. Það sýnir þessi fullveldissýning en sagan er aldrei skráð eða sýnd í eitt skipti fyrir öll. Þau sannindi hefur sýningarstjórnin Sigrún Alba Sigurðardóttir bent á og undir orð hennar má taka. Um leið sýnir þessi sýning hversu brýnt það er að muna og ræða um hvaðan við komum, hvað við höfum þegar skapað og hvers vegna. Þær minningar verða aldrei eins og því samtali má heldur aldrei ljúka”. https://www.forseti.is/media/3836/2018_07_17_listasafn_isl_lifsblomid.pdf [sidst tilgæet den 5. oktober 2018]

ske stat og dens egne borgere såvel som andre lande. Samspelet mellem stærke kulturelle narrativer og skrøbelighed som en iboende del af nationsopbygningen og de konkrete historiske udfordringer var således et ledemotiv i udstillingen. Et lille udvalg af gamle manuskripter udgjorde hjertet af udstillingen (disse befandt sig i et særskilt rum konstrueret i midten af udstillingsrummet) og pegede på denne gyldne tidsalder i islandsk litteraturs centrale stilling i islandsk kultur og i opfattelser af “det islandske” både i indland og udland. Tonen for en (selv)kritisk reflekterende fordring af de besøgende blev sat med det dramatiske pressefoto, som fungerede som blikfang ved indgangen. Billedet blev taget i dagene med konfrontationer og demonstrationer i Reykjavík efter det økonomiske sammenbrud i 2008 og viser en ung teenagedreng, som lægges i håndjern af politiet på asfalten. Ved siden af billedet hang en kort artikel bragt i en lokal avis fra 1918, som fremhævede skrøbeligheden i den nyfundne suverænitet og en advarsel mod de destruktive interne processer, der kunne føre til, at den igen kunne mistes – som det var tilfældet i den såkaldte Sturlungetid. Fra det første møde med udstillingen blev der således præsenteret en fortælling, der adskiller sig fra den narrative logik, som kulturteoretiker David Scott kalder en postkolonial romance.⁷ Den beskriver Scott som en genkendelig teleologisk struktur, som altid indeholder en mørk tid under en fremmed magt, “(...) efterfulgt af opblomstringen af den store kamp mod denne undertrykkelse og dominans, og af den gradvise opbygning af denne kamp, når den går gennem op- og nedture, midlertidige gennembrud og tilbageslag, men støt og sikkert bevæger sig mod den endelige overvindelse, den endelige frigørelse.”⁸ Og ifølge Scott er slutresultatet i dette narrativ, som henter inspiration fra romancens litterære form, således altid givet: den suveræne nationalstat. Narrativet er drevet emotionelt af en længsel efter det tidspunkt, hvor nationalstaten etableres. Den islandske udstilling reflekterede imidlertid en position på den anden side af det opnåede mål: Nationalstaten er en realitet, men har vist sig at være skrøbelig. Udstillingens tilgang skaber dermed

7 David Scott, *Conscripts of Modernity. The Tragedy of Colonial Enlightenment*, Durham, N.C.: Duke University Press, 2004; *David Scott by Stuart Hall*, interview i: *BOMB Magazine*, 1. Jan. 2005.

8 *David Scott by Stuart Hall*. [Min oversættelse].

plads til mere kompleksitet og refleksion, end en romance-inspiret forståelsesramme ville give mulighed for. Her blev Island vist som et samfund, der flere gange er blevet påvirket af kriser. Via krisens optik blev elementer af landets historie således præsenteret og diskuteret i lyset af historiske kræfter, der er kollideret. Således var det i højere grad den rodede og besværlige litterære tragedies format, som Scott ynder at fremhæve som en mere realistisk optik til at forstå statsdannelse,⁹ der blev brugt til at skabe et refleksionsrum i udstillingen. Udstillingens ordnende narrativ syntes da også at være mere organisk end lineært teleologisk, idet fortidens interne og eksterne konflikter på tankevækkende vis fik lov at sive ind i de nutidige – og vice versa. Det tragiske element (sådan som Scott definerer det) fik endnu en dimension via udstillingens titel og dennes reference til Halldór Laxness roman (1934) om fattige landarbejdere og bønder, særligt Guðbjartur (Bjartur) Jónsson og hans altopslugende kamp for at løsrive sig og være selvforsørgende. Fortællingen peger på selvstændighedens potentielle pris, idet Bjarturs første kone og hans børn i forskellige sammenhænge kan siges at blive ofre for denne stræben og ikke mindst for hans stædighed.

I sin helhed blev udstillingen på frugtbar vis en diskussion – snarere end en fejring – af værdier, etik og det komplekse følelseslandskab, der er forbundet med fortællingen om Islands fortsatte nationsdannelse. Mere ensidige nationalistiske narrativer, der ville placere Island i et U-formet narrativ, hvor uafhængighed er det ubestridelige naturlige endepunkt (svarende til Scotts romance), blev erstattet af en rød tråd, der fremhævede skrøbelighed, usikkerhed og satte spørgsmålstegn ved, hvad det vil sige at være uafhængig. Efter det politiske og økonomiske sammenbrud i 2008 og den efterfølgende krise er det nationalistiske narrativ, som har selvstændigheden som sit endemål og derfor ikke tilbyder mange løsninger på de kriser, som måtte opstå derefter, blevet udfordret af forfattere, politikere, akademikere, komikere, kunstnere osv. Udstillingen viser dermed klare referencer til denne kritiske diskurs og indskriver sig i denne slipstrøm, hvor grundlæggende diskussioner om

---

9 David Scott, *Conscripts of Modernity*, s. 47, 135.

nationens fortid, nutid og fremtid er hvirvlet op. Udstillingen var udtryk for en modig tilgang til jubilæet, idet den udtrykte kritiske spørgsmål til og usikkerhed omkring nationsdannelsesprojektet i netop sådan en stund. Men måske var dette netop den bedste måde at tage projektet alvorligt på.

SOFIYA ZAHOVA
UNIVERSITY OF ICELAND

The First Records of Roma Visiting Iceland

Introduction

Until recently, both Icelandic academics and researchers of Romani Studies believed Iceland was a Roma-less territory with a rather homogeneous and isolated population in which Gypsy/Roma people were unseen until late twentieth century. Despite this lack of actual contact, an image of *Gypsies* has still been present in Iceland, and – similar to everywhere in the Western World (Bogdal 2011) – has been shaped by literature, art, and folk narratives portraying Gypsies/Roma between two interrelated extremes: an exotic one and a marginal one (see more about the interrelated discourses on Gypsies as marginal and exotic in Marushiakova and Popov 2011; Silverman 2012: 9). This image was upgraded recently as a consequence of the media attention to Eastern European Roma migrants begging or living on the streets of the big Nordic cities. These migrations have been discussed in recent academic publications in the respective countries (see for instance Ravnbøl 2019; Simonsen, Larsen, and Engebrigtsen 2018; Tervonen and Enache 2017; Wagman, Johansson and Fristedt 2019).

When I moved to Iceland in 2016¹ I found out that the country was already receiving Roma migrants who were part of the Eastern European labour migrant communities and that the number of

---

1 The reason for moving to Iceland was the start of my postdoctoral project *Romane Lila. The entangled history of Romani identity politics and Romani publications* supported by The Icelandic Centre for Research – RANNÍS. The project was implemented under the supervision of Auður Hauksdóttir at the Vigdís Finnbogadóttir Institute of Foreign Languages.

Romanian Roma migrating to Iceland has grown significantly in the period after 2016. But my assumption was that Roma had not been present in Iceland in any other historical period prior to the 2000s when Romanian Roma, as an effect of the free-travel possibilities after Romania joined the EU, came to Iceland. I was thus very surprised to be contacted by Bethina, a Danish woman living in Iceland, with the information that Roma had been involved in horse dealing in Iceland before the First World War. Bethina had been doing her own personal research on Roma in Denmark, and one of the sources she reviewed mentioned a family of Roma visiting Iceland in the summer of 1911. The meeting with Bethina and the sources she pointed out to me sparked my interest to further investigate this possible visit and to find other local sources documenting it.

This article presents my preliminary research on written and visual sources documenting Roma visit(s) to Iceland in the early twentieth century. Along with several written records from Denmark mentioning a visit to Iceland of a Roma family residing in Denmark, the article also discusses two photographs of the family mentioned in the written sources, taken in the summer of 1912 in Seyðisfjörður, East Iceland, by two different photographers. In addition, oral history narratives recorded by me among living relatives of the family whose visit to Iceland was documented, are discussed, contributing information about Roma coming to Iceland in later decades as well. All these sources are a point of departure for discussing a hypothesis that Iceland has been part of the routes of Romani groups who have been generally present in the Nordic countries during the respective historical period. The discussed materials are the results of initial research that will hopefully develop further and become the foundation of a comprehensive and more detailed account of the Romani presence in Iceland in contemporary and historical perspectives.

The Danish language records

The largest Danish language collection documenting Romani lives of the early twentieth century is the archive of Johan Miskow at

the Danish Folklore Archives. Johan Meyer Miskow (1862-1937) was a teacher who became interested in studying Gypsies and, in the spirit of the time, had carried out anthropological research on their physical appearance, probably as part of his job as an employee (between 1908-1912) of the Danish Anthropological Committee. He also researched and recorded the way of life and folklore of the Roma and traveller groups² and advocated for deeper knowledge about Gypsies (Goldschmidt 2006: 19). His observations and materials were published in the *Journal of the Gypsies Lore Society* (Miskow 1914, 1929) and other journals (Miskow 1904; Miskow and Viggo 1923). Part of his large archival materials and correspondence with members of the Demitri family was published by Ditte Goldschmidt (2006) in her book on the extended family of Johan Demitri, *Udenfor. En rejsende romafamilie*. In this book, written records of the Demitri family's visit to Iceland were circulated for the first time, and the quotations provided below are from it.

A great deal of Miskow's archival materials on Roma were related to the family of Johan and Rebekka Demitri, Roma from the Kalderash group, whom Miskow met, befriended, and travelled with for a certain period. When Johan Demitri died in 1909, the family group was comprised of Rebekah, her oldest sons, Bersiko and Ruva, and their female partners, Marguna and Babi respectively, along with Rebekah's four children – the boys, Johan and Wentzel, and the girls, Sofi and Rose (Goldschmidt 2006: 13). Similarly to other families in their group, the Demitri family engaged in horse-trading, small trade, fortune-telling and entertaining. In the first years of the twentieth century, the family was reportedly travelling in the Nordic countries and arrived from Norway in North Jutland in 1907 with a larger group of Roma. In his notes, Miskow mentions their visit from Norway to Denmark in

2 Roma are a heterogeneous community comprised of various groups. In the Nordic area these were often called *tattare*, *zigene*, or *sigøjnere* without differentiation between various Roma groups. Historically Roma groups have been present in the Nordic area since the early sixteenth century. Today these groups of Roma who have been in the Nordic area since the sixteenth century are called travellers, e.g. *resande/Resandefolket* (in Swedish), *rejsende* (in Danish), *reisende* (in Norwegian), and are recognised as part of the Roma minority group in Norway and Sweden. Note, however, that there are also other communities who are not of a Romani background, i.e. their ancestors did not migrate from India to the European continent in the Middle Ages, but are considered travellers because of their travelling lifestyle. Since the nineteenth century other Romani groups migrated to Nordic territories, including Kalderash groups, to which the Demitri family belongs.

1911, just after a visit to Iceland. According to Miskow's account, he met the family in the early spring of 1911 in a market place in Halvrimmen (at Brovst). They had reportedly spent the previous summer, i.e. the summer of 1910 or 1911, in Iceland, where they had bought and sold horses, had given performances, and fixed kettles. From Iceland, they had travelled to Norway, from where they went to Denmark, where Miskow met them (Goldschmidt 2006: 12, 27). The mention of this visit to Iceland is just supplementary information, and there are no other details as to where the family had travelled from, how long they stayed, and which places in Iceland they visited.

Apart from Miskow's own notes, there is another written source from 1911 mentioning the Demitri family's visit to Iceland. The material (provided in original below), kept in Miskow's archive, is a short article published in November 1911 in the local newspaper *Vendsyssel Tidende*, advocating for the family to stay in Aabybro. According to the Danish immigration legislation of the time, the immigration and travel of 'Zigenere' was banned in the country, along with that of those who were categorized as 'foreign beggars' and 'itinerant musicians' (Tervonen 2010: 87). Demitri family made considerable efforts to claim rights to settle, and Rebekah and her son Bersiko went to Copenhagen in order to get permission to stay in the country. Their Aabybro neighbours petitioned in favour of the family's settlement (Goldschmidt 2006: 27-28). The article was probably written in this context of advocating for the family's right to stay as good and solid citizens of the locality. Interestingly enough, the family was presented or presented themselves to the newspaper as Sami (*Lapperne*), probably as part of the strategy to claim differentiation from groups who were specifically targeted by the legislation for expulsion. They also claimed a significant living standard as according to the regulations lack of substance for living was also a reason for expulsion.

Lapperne i Vendsyssel. Man ønsker dem ikke udvist

For et år siden kom der en lappekoloni her til landet, og efter lange vandringer slog den sig ned i Aabybro.

Befolkningen modtog den med stor uvilje, og man androg myndighederne

om at få dem udvist. Det er også lykkedes nu for nylig at fremskaffe en udvisningsordre, men i mellemtiden har lapperne ifl. "Vends. Tid." gjort sig så afholdt, at befolkningen ønsker at beholde dem. Samtidig med, at der forleden gik en adresse rundt for at opfordre pastor Gregersen, der var kaldet til et andet embede, til at blive, skrev man på et andet stykke papir under til fordel for lapperne. Og lapperne fik lige så mange underskrifter som præsten.

De fremmede har købt sig et hus og synes at ville slå sig til ro der for bestandig. En del af dem er stadig på farten på handelens vegne. Bl.a. har de nylig hentet en større sending heste fra Island. De menes at være velhavende. F.eks. skal en ældre lappemutter have 50.000 kr. i sparekassen. (Goldschmidt 2006: 28-19)

Regardless of these efforts, the Demitri family was expelled by the police on 16th of February 1913, with no rights to return to Denmark (Goldschmidt 2006: 30). They then moved to Gothenburg in Sweden, where Kalderash Roma from the same group were already living, and remained in contact with Johan Miskow. Thus, the Demitri family became one of the 8 families who, according to Tillhagen (1956: 89), were living in Sweden in 1914. In Sweden today lives a large group of Kalderash Roma with the family name Demitri/Demetri, many of them related to the family mentioned in the sources.

Although the information about the Demitri family's visit to Iceland is extremely limited, it does mention that they bought horses in Iceland to trade. This corresponds with the records of Miskow's archive, published by Ditte Goldschmidt (2006: 11, 17), in which Miskow describes a seasonal visit of the family to Iceland before 1911, when he had already met them back in Denmark.

Other sources related to Roma visiting Iceland

These written references became a starting point in the search for other sources about the Icelandic visit of the family. I asked myself how a visit of Gypsies, or *sígaunar* in Icelandic, could remain unnoticed by local newspapers and why no records of this visit have come to light so far if they had indeed visited Iceland. Although no

in-depth archival research has been done to date, two photographs taken in Seyðisfjörður in Iceland provided a visual record of the Romani presence in Iceland at the beginning of the twentieth century. Both pictures dated from the summer of 1912 and depicted the same family in a similar setting – their tent located on the fields of Alda in Seyðisfjörður. One of the photographs was taken by Pike Ward who, along with his main occupation in fisheries, documented the life of Icelanders in ethnographic photographic collections. As part of an exhibition ‘Pike Ward’s Iceland Photographs: Objects and Cuttings from the Collection of an English Fish Merchant’ at the National Museum of Iceland,³ two copies of a photograph taken by him of a Romani man and two Romani women in front of their tent were exhibited. The description provided by Ward himself on the picture is ‘A family of Russian Gypsies came to Iceland’ at the top of the photograph and ‘Seyðisfjörður’ at the bottom. Comparison with other pictures of the family, taken in Denmark and Sweden and published in various sources, indicates clearly that the man in the photograph is Ruva Demitri. It is more uncertain who the women are, but probably one of them is Ruva’s wife, Babi, while the other might have been either Ruva’s mother Rebekah or his brother’s wife, Marguna. They face the camera and pose to be photographed, seeming to smile, and have probably chatted with Pike Ward, who noted them as Russian Gypsies. It is interesting that they presented themselves as Russian Gypsies. Indeed, several decades back in history the Kalderash group of Roma – to which the family belonged – had migrated to the Nordic countries from the Russian Empire, through Finland, a Russian Grand Duchy at that time, and later the other Nordic countries.

The other picture is of better quality and was taken by a professional photographer, Björn Björnsson (Baldvinsdóttir 2017). In it, the family is not posing for a picture, but everyone seems to be occupied with their activities. An old woman is sitting in front of the tent and doing something, while Ruva Demitri is together with two other women at the fence. There are also three children in the picture, a boy and a girl approaching the tent and

3 I would like to thank Guðrún Björk Guðsteinsdóttir for pointing out to me that a picture of Roma and their tent was part of the exhibition.

another girl standing in front of the tent. Clothes and duvets are placed on the wooden fence going around the tent. According to Kristín Halla Baldvinsdóttir (2017), a researcher at the National Museum of Iceland and describer of the photograph taken by Björn Björnsson, no written sources referring to the presence of Roma in Seyðisfjörður were found, although there were local narratives mentioning *Tatarar*. She also points out that the Gypsies might have arrived in a boat in Seyðisfjörður and stayed for a while.

These pictures might well be the first-ever visual records of Gypsy/Roma presence in Iceland. On the one hand, they support and complement the Danish written sources mentioning the Demitri family's visit to Iceland, as there is no doubt that the pictures capture Ruva Demitri and his family. On the other hand, the dates of the pictures (both taken in the summer of 1912) raise the question of whether the pictures taken in Seyðisfjörður refer to the visit of the Demitri family mentioned in Miskow's notes and the newspaper article dated November 1911 that had taken place recently (i.e. the summer of 1911 or the summer before). As there are two written sources from 1911 which refer to an earlier visit of the Demitri family to Iceland and two pictures from the summer of 1912 documenting Ruva Demitri and Romani women and children, the most logical hypothesis is that the same family had been visiting Iceland for a couple of consecutive years. It is highly unlikely that both pictures taken by men accustomed to documenting were dated wrongly, and thus the year in which the photographs were taken must surely be 1912. Miskow's notes mention that, when he met the Demitri family in 1911, they had spent the previous summer (of 1911 or even of 1910, if the meeting Miskow took place in early 1911) in Iceland. The newspaper material from November 1911 refers to the visit to Iceland in the past tense. A rational assumption could be that this same family, while residing in Denmark or Norway, had Iceland on the map of their summer travel routes, and they reached Seyðisfjörður for a couple of consecutive summers. If the horse-trading they were reportedly doing (buying Icelandic horses and selling them back in Norway or Denmark) was as successful and profitable as the written sources mention, we can presume that there was an economically motivated reason for

Roma to visit every summer. These visits probably stopped because the Roma family and the group as a whole were pushed back from Denmark and started residing in Sweden, where new economic niches might have opened for them. Regrettably, the Icelandic horse export before 1940 was not formalised and registered, so there is little chance of finding evidence of whether the Roma were exporting horses from Iceland in the early twentieth century.

During a talk with Mikael Demetri and Angelina Dimiter-Taikon, a Swedish Romani family of educators who knew the community history well, I took the opportunity to ask them if they had heard anything about Kalderash Roma visiting Iceland. To my astonishment, they were not at all surprised to hear that the family of Ruva Demetri had visited Iceland before the First World War. Furthermore, they themselves had heard from older generations that Roma from the Kalderash group visited Iceland (Demetri 2018). During their talk at a workshop, “Roma in the Centre,” organised at the University of Iceland in June 2019, Mikael Demetri and Angelina Dimiter-Taikon summarised narratives of these elders and shared their own experience of coming to Iceland. According to them, Iceland was good to visit as the *Gadje*, or non-Roma, were nice people and soft as a piece of bread (*sar kottor manro*), while the horses were valuable to buy and trade ‘because of their tails’ (Demetri 2018; Demetri and Dimiter-Taikon 2019). No dates could be quoted from these oral history accounts, but the accounts assume that the visit of the Roma at the beginning of the century was not a single one, and there might have been repeated visits. Furthermore, Mikael Demetri and Angelina Dimiter-Taikon themselves visited Iceland at the end of the 1970s or beginning of the 1980s, coming by ferry from Norway to try economic niches at a time when they were still travelling with a van mainly to places of entertainment (Demetri and Dimiter-Taikon 2019).

Was Iceland part of the routes of Roma in the Nordic area?

The Nordic area has a century-long shared history, and Iceland has often been part of the common historical heritage and processes

of migration taking place within and from/to the Nordic area (for instance, populations from all Nordic countries migrated to North America at the end of the nineteenth century, while today all Nordic countries are receiving migrants from other European countries as labour migrants or refugees from non-European countries). As a matter of fact, Nordic countries also share similarities and commonalities with regard to policies aimed towards the Roma (Pulma 2006) – a history of persecution in the past and affirmative action policies nowadays (in Sweden, Finland and Norway).

The sources pointing to Demitri family visit(s) to Iceland led me to assume that Iceland was also part of the routes of Roma present in other Nordic countries. In search of new economic niches, Roma might have visited Iceland by travelling from Nordic places connected to Icelandic ports, and my hypothesis is that this was done not only in 1911-1912, but also throughout the twentieth century. The reason Roma have not resided longer or settled permanently in Iceland might be that there were not enough economic niches for them to do so. The occupations of Roma were related to services such as metal utilities repair, small trade, fortune-telling, entertainment, etc. For this kind of economic activities more urbanised centres, bigger villages and more densely populated areas were needed than the ones in Iceland. Even in the 1970s and the 1980s, when Kalderash Roma came to Iceland with a ferry from Norway and stayed briefly, they considered the market for such services too small and the particularities of the resident areas (not many villages, remote areas and farms inhabited only by a family, etc.) as too challenging and not the kind of inhabitant areas Roma were accustomed to (Demetri 2018). On the other hand, the multilingualism of the Icelanders was something that Roma visiting in the 1970s-1980s appreciated highly. The woman who was fortune-telling, for instance, remembers that this business was very successful as she could tell fortunes in either Danish or English (Demetri and Dimiter-Taikon 2019). My hypothesis is that occasional short visits of Roma from Nordic countries to Iceland had been taking place up to 2000, but further research needs to be done to confirm or deny this hypothesis.

Today Iceland is part of all processes influenced by globalisation, the most significant of which, with regards to the Roma, is migration. Although small in numbers, Roma families have been part of the Eastern European communities' migrations to Iceland. The first migration of this kind took place in 2007 shortly after Romania joined the EU, and Roma used the opportunity for free travel. A group of Romanian Roma was then begging, playing music, or doing small trade with jewellery and quickly attracted the attention of the media and the police, after which the families were expelled (Dr. Gunní 2007; Vilhjálmsson 2007). As of 2019, there are families of Romani background in almost all Eastern European migrant communities in Iceland. My preliminary ethnographic research shows that there are Romani families from Poland, Bulgaria, and Romania in Iceland. Roma are part of the social networks of the respective nation-state in Iceland, and similarly to many other Roma in migration, they maintain their nation-state identity and Romani community customs at the same time (Zahova 2012: 188-189). In the period after 2016, probably as an effect of the situation in post-Brexit Europe, a more compact migration of Romanian Roma families – amounting to a couple of hundred individuals – has been observed in Reykjavík, following the pattern of the so-called 'chain migration'. Many of the Romani families migrating to Iceland have already had some migratory experience in another country, be it in Southern or Western Europe, and their movement to Iceland is part of a labour migration strategy in a Nordic context.

Conclusion

The discussed sources of visual, written, and oral narratives related to an early twentieth century visit of Roma to Iceland point to the fact that Iceland was not a completely Roma-less territory, and further research into possible local sources (newspapers, diaries, local archives) needs to be done in order to achieve a more comprehensive depiction of the Roma family's stay in Iceland and of other visits of Roma in the twentieth century. It is already clear that the visit did not go unnoticed in Seyðisfjörður. Even at this very preliminary stage of research, several conclusions can be drawn. First, generally

speaking, we have to critically consider that all territories that are described as ethnically homogenous and Roma-less might be just under-researched ones. Second, Roma groups residing in the Nordic area have been present in Iceland, both in the past and today. Third, Danish sources and archives appear to be of importance for many aspects of Icelandic history and culture, including Romani presence in Iceland, as the Archive of Johan Miskow in the Danish Folklore Archives kept the first written records, of which we know so far, about the early twentieth century visit of Roma to Iceland. Finally, as with many other topics in Romani Studies, the research on Roma presence in Iceland needs to be an interdisciplinary one, uniting different disciplinary approaches in the humanities and social sciences, as it was through the combination of archival materials, oral history narratives, and ethnographical research that the preliminary results presented here were achieved. Further research is needed to assemble a more exhaustive account of the Romani presence in Iceland throughout its modern history.

References

- Baldvinsdóttir, Kristín Halla. 2017. Ljósmynd mánaðarins. Sígaunatjöldum tjaldað á Seyðisfirði, júlí, <https://www.thjodminjasafn.is/syningar-vidburdir/adrar-syningar/ljosmynd-manadarins/sigaunatjoldum-tjaldad-a-seydisfirdi> [15 February 2020].
- Bogdal, Klaus-Michael. 2011. *Europa erfindet die Zigeuner. Eine Geschichte von Faszination und Verachtung*. Berlin: Suhrkamp.
- Demetri, Mikael, Dimiter-Taikon, Angelina and Rodell Olgaç, Christina. 2010. *Kelderashgruppens historia och kulturarv i Sverige: en intervjustudie för Delegationen för romska frågor*. http://arkiv.minoritet.se/romadelegationen/www.romadelegationen.se/dynamaster/file_archive/100408/88da0316e43ce0c7e4d8f03b47bceff3/KELDERASHGR_HISTORIA_2010-03-31.pdf [15 February 2020].
- Demetri, Mikael. 2018. Personal communication, 6 June 2018.
- Demetri, Mikael and Dimiter-Taikon, Angelina. 2019. Sas kaj nas. Roma visiting Iceland in the 1970s, *Roma in the Centre: Narratives by Roma in oral and written culture Nordic workshop*, Reykjavík, 14-15 June.
- Dr. Gunní. 2007. Harmóníku-fólkið. *Vísir*, 10. maí 2007, <https://www.visir.is/g/2007105100058> [15 February 2020].
- Engebrihtsen, Ada. 2015. Invading Our homelands. New beggars in the streets of Oslo. In: Johansson, Magnus, Salonen, Taipo and Righard, Erica (eds.). *Social*

- Transformation in Scandinavian Cities. Nordic Perspectives on Urban Marginalisation and Social Sustainability*, Nordic Academic Press, pp. 143-161.
- Goldschmidt, Ditte. 2006. *Udenfor. En rejsende romafamilie*. København: Forlaget Vinduet.
- Marushiakova, Elena and Popov, Veselin. 2011. Between Exotization and Marginalization. Current Problems og Gypsy Studies. *Bebemoth A Journal on Civilization*, 1, 51-68.
- Miskow, Johan. 1904. Rejsende. *Danske Studier* 4, 129-140.
- Miskow, Johan. 1914. Rebekka Demeter. *Journal of the Gypsy Lore Society* 7 (4), 247-260.
- Miskow, Johan og Brøndal, Viggo. 1923. Sigøjnersprog i Danmark. *Danske Studier* 1923, 97-145.
- Miskow, Johan. 1929. Gypsies in Sweden and Denmark. *Journal of the Gypsy Lore Society* 8 (3), 134-139.
- Pulma, Panu. 2006. *Pohjoismaiden romanipolitiikka 1500-luvulta EU-aikaan*. Historiallisia Tutkimuksia 230. Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy.
- Ravnbøl, Camilla Ida. 2019. Patchwork Economies in Europe: Economic Strategies Among Homeless Romanian Roma in Copenhagen. In: Magazzini, Tina and Piemontese, Stefano (eds.). *Constructing Roma Migrants: European Narratives and Local Governance*. Cham: Springer VS, 209-226.
- Simonsen, Jan Ketil, Larsen, Kjersti, Engebrigtsen, Ada I. (eds.). 2018. *Movement and Connectivity: Configurations of Belonging*. Bern: Peter Lang Publishing Group.
- Silverman, Carol. 2012. *Romani Routes: Cultural Politics and Balkan Music in Diaspora*. New York: Oxford University Press.
- Tervonen, Miika. 2010. 'Gypsies', 'Travellers' and 'peasants': A Study on ethnic boundary drawing in Finland and Sweden, c.1860-1925. Doctoral thesis. Florence: European University Institute.
- Tervonen, Miika and Enache, Anca. 2017. Coping with everyday bordering: Roma migrants and gatekeepers in Helsinki. *Ethnic and Racial Studies*, 40, 1-18.
- Tillhagen, Carl-Herman. 1956. Zigenarnas levnadsförhållanden 1955: En intervjuundersökning. I: *SOU 1956:43. Zigenarfrågan. Betänkande avivet av 1954 års zigenarutredning*. Stockholm: Socialdepartementet.
- Vilhjálmsson, Vilhjálmur Örn. 2007. Rúmenskir spilimenn – Saga sígauna á Íslandi, *Blog.is*, 5 May 2007 <https://postdoc.blog.is/blog/postdoc/entry/203839/> [15 February 2020].
- Wagman, Petra, Johansson, Ann and Fristedt, Sofi. 2019. Begging abroad in Sweden: An interview study. *Scandinavian Journal of Occupational Therapy*, 1-11.
- Zahova, Sofiya. 2012. Migracje zarobkowe dwóch grup cygańskich w kontekście migracji bułgarskich obywateli do Włoch. *Studia Romologica* No. 5, 169-192.

Sagan af einu örvarskeyti

Vorið var komið og fulltrúar íslenskudeildar Manitóbaháskóla brunuðu eftir sléttum Norður-Ameríku með splunkunýja tvímála útgáfu af *Tíu leikritum* Guttorms J. Guttormssonar (1878–1966) í farteskinu. Við vorum á leiðinni til Minneapolis þar sem við ætluðum að kynna bókina á þingi afkomenda íslenskra innflytjenda í Norður-Ameríku með Heather Öldu Ireland, höfundi formála bókarinnar og barnabarni Guttorms. Heather Alda kom fljúgandi frá vesturströnd Kanada og allt gekk samkvæmt áætlun. Þau Elin Thordarson og Christopher Crocker, höfundar fyrstu ensku þýðingarinnar á *Tíu leikritum* Guttorms, sögðu fáein orð um glímu sína og Heather Alda rifjaði upp bernskuminningar úr húsi afa síns, mannsins sem í lifanda lífi var krýndur skáld Nýja Íslands. Ég reifaði síðan í fáum orðum aðdraganda útgáfunnar og nokkra þræði í dulmagnaðri bókmennta- og menningarsögu íslenskra innflytjenda og barna þeirra í Vesturheimi um og eftir aldamótin 1900. Líkt og gildir um helstu skáld og rithöfunda úr þeirra röðum, skrifaði Guttormur öll sín skáldverk á íslensku, hann sem var fæddur og uppalinn á bænum Víðivöllum við Íslendingafliót í Riverton, Manitoba, og bjó í Kanada allt sitt líf.

Á þessu vori í Minneapolis árið 2015 vantaði bara Gauta Kristmannsson, annan ritstjóra *Ten Plays – Tíu leikrita*, því þarna var einnig Vigdís Finnbogadóttir, höfundur inngangs bókarinnar. Hún hafði meðal annars skrifað um listfengi leikrita Guttorms í samhengi vestrænnar nútímaleikritunar og þá menningarsögulegu staðreynd að *Tíu leikrit* Guttorms voru fyrst gefin út á íslensku af Bókabúð Þorsteins Gíslasonar í Reykjavík 1930, árið sem gamla

landið fagnaði þúsund ára afmæli Alþingis á Þingvöllum. Þátttaka Vigdísar á þinginu tengdist þó ekki kynningunni á *Tíu leikritum* Guttorms með beinum hætti. Þarna átti sér nefnilega stað kynning á Stofnun Vigdísar Finnbogadóttur við Háskóla Íslands, alþjóðlegri miðstöð tungumála og menningar undir merkjum UNESCO, sem átti eftir að taka formlega til starfa eftir vígslu Veraldar – húss stofnunarinnar vorið 2017. Allt jók þetta aftur á móti á tilfinninguna fyrir veruhætti íslenskunnar í veraldarsamhengi og hvernig tungumálið – á mærum menningarheima – liggur dulmagnaðri bókmennta- og menningarsögu íslenskra innflytjenda og afkomenda þeirra í Vesturheimi til grundvallar.

En þinginu var ekki alveg lokið og ég man eftir samtali við Auði Hauksdóttur í einu kaffihléinu. Ég sagði henni að brátt tæki ég stefnuna heim eftir tólf ára dvöl á sléttunni miklu. Eðli málsins samkvæmt ræddum við einnig um bókmennta- og menningararfinn vestanhafs og þarna fæddist hugmynd um hugsanlegt verkefni á gamla landinu helgað minningu íslenskra skálda og rit höfunda í Vesturheimi. Svo lauk þinginu og allir fóru sína leið, þar á meðal fulltrúar íslenskudeildar Manitóbaháskóla sem brunuðu aftur til Winnipeg.

En hvað varð um hugmyndina?

Líkt og gengur með hugmyndir sem fela í sér mögulegan slagkraft og krefjast þar af leiðandi hollustu og stuðnings, var ekki á vísan að róa með afdrif þeirrar sem hér er skrifað um. Hugmyndin sat samt sem áður í mér sumarið eftir þingið og ekki einu sinni vindhviður í ríki manns og náttúru gátu feykt henni burtu. Haustið var þó svolítið tvísýnt í þessu efni og spurningin vaknaði hvort hér væri um hreina talsýn að ræða. Góðu heilli sigldi engin tálsvipting í kjölfarið og um það leyti sem veturinn hreiðraði um sig við útörk Evrópu var eins og mjúka skammdegisbirtan gæfi fyrirheit um farveg. Sú skynjun reyndist á rökum reist – hugmyndin öðlaðist brautargengi í tengslum við þælingar um áframhaldandi bókmenntarannsóknir og útgáfustarfsemi á fjársjóðnum vestanhafs, þökk sé Jóni Atla Benediktssyni, rektor Háskóla Íslands, sem tók vel í fundarbeiðni mína og erindið. Hið sama gilti um Auði sem í umboði stjórnar Stofnunar Vigdísar Finnbogadóttur í erlendum tungumálum samþykkti að fóstta hugmyndina, fyrst í Nýja Garði

og síðan í Veröld – húsi Vigdísar. Víst er að hugmyndin lifir og gengur undir nafninu Vesturheimsverkefnið.

Kannski heita hugmyndir af þessu tagi örvarskyeiti og þjóna sem lóð á vogarskálar sköpunar í lífinu; einskonar áminning um ríkidæmi mannlegrar tilvistar í sögu og samtíð. Eftir á að hyggja þjónaði annar atburður þetta sama ár sem einhverskonar sviðsetning á umræddu örvarskyeiti, en þann 14. nóvember árið 2015 héldu systurnar í klaustrinu í Hafnarfirði upp á 500 ára afmæli heilagrar Teresu frá Avíla (1515–1582), dýrlings hugvísinda og lista. Sjálf var ég grunlaus um fögnuðinn í klaustrinu þar til ég átti leið þar hjá skömmu fyrir afmælið og ekki löngu eftir fundinn á rektorsskrifstofunni. Ég vildi kanna hvort systurnar væru með eitthvað handþjónað á lítil börn. Systirin sagði að svo væri ekki en að þær máluðu helgimyndir og hún sýndi mér eina af Teresu frá Avíla. Ég sagði eins og var, að þetta væri minn dýrlingur. Systirin bauð mér í afmælið með det samme og bað mig jafnframt að doka við. Skömmu síðar birtist abbadísinn í dyragættinni. Hún hafði skrifað doktorsritgerð um dýrling hugvísinda og lista og vildi vita hvernig fundum okkar hefði borið að. Allt bókmenntunum að þakka, svaraði ég, og þar með hófst samtal okkar um áhrif Teresu frá Avíla á *Don Kíkóta* eftir Cervantes (1547–1616) og *Höllina* eftir Franz Kafka (1883–1924), tvö af verkum heimsbókmennta sem varpa ótvíræðu ljósi á slagkraft hugmynda í mannlegri tilvist og þar með bókmennta- og menningarsögu veraldar.

Líkt og gildir um lykilhöfunda íslensk-kanadískra nútímabókmennta átti Guttormur J. Guttormsson ekkert venjulegt bókasafn. Ég man ekki eftir að hafa rekist þar á rit Teresu frá Avíla, en ef marka má *Tíu leikrit* Guttorms má ekki aðeins leiða líkur að því að hann hafi orðið fyrir umtalsverðum áhrifum af þrotlausum leiðangri sínum eftir slóð bókmennta- og hugmyndasögu veraldar. Svo virðist sem slagkraftur hugmyndanna í innra lífinu hafi ferjað hann alla leið frá Íslendingafljóti í Manitóba inn í þá hringiðu umbrota nútímans sem helstu leikritaskáld nútímaleikritunar eru þekkt fyrir að takast á við. Slíkur er veruháttur íslenskunnar vestan hafis, á mærum menningarheima.

Montaigne um uppeldi barna

Eitt af mörgum viðfangsefnum Michels de Montaigne í esseyjum sínum er uppeldi og menntun barna, eða öllu heldur ungra pilta. Honum hlotnaðist ekki að ala upp son, þar sem eina barn hans sem lifði var stúlka, en hann segir frá því í 26. esseyju 1. bindis verksins *Essais* að hann hafi verið beðinn um að setja niður á blað ráðleggingar um uppeldi barna.¹ Vinkona hans, Diane de Foix, átti von á barni og vonaði að það yrði drengur. Montaigne tileinkar henni ritgerðina. Eins og víðar í þessu verki er hugsun Montaignes dálítið krókótt en engu að síður áhugaverð, grípandi og skýr. Hann gagnrýnir hefðbundnar kennsluáferðir og bendir á að ekki megi neyða börn til náms og troða í þau gagnslausum lærdómi heldur skuli kenna þeim að hugsa og leyfa þeim að tala, leggja áherslu á hluti og gjörðir frekar en orð; heimurinn allur eigi að vera bókin sem nemandinn les. Hann segir einnig frá því hvernig faðir hans vildi flýta fyrir tungumálanámi sonarins og eyða ekki í það langri skólagöngu og dýrmætum tíma sem nýta mætti betur í annað. Því hafi hann ákveðið að hinn ungi Michel skyldi ekki tala annað en latínu fyrstu ár ævinnar.

Spyrja má hvort dýrmætustu árum ævi Montaignes hafi verið vel varið á þennan hátt; hann segist hafa verið latur við námið, sveimhugi og seinn að læra og svo hafi hann verið fljótur að gleyma latínunni eftir að hann hóf hefðbundna skólagöngu sex ára gamall. Engu að síður var latínan Montaigne mjög töm og í verki hans úir og grúir af tilvitnunum í verk latneskra höfunda sem hann þekkti

1 Hér er stuðst við eftirfarandi útgáfu: Michel de Montaigne, *Essais*, Livre premier, édition présentée, établie et annotée par Pierre Michel. Préface d'André Gide, Gallimard, 1965, bls. 217–256 („De l'institution des enfants“).

mun betur en til dæmis margar vinsælar, franskar riddarasögur sem samtímafólk hans las sér til skemmtunar. Þótt vangaveltur Montaignes um menntun, nám og uppeldi hafi verið skrifaðar á síðari hluta 16. aldar, og einungis með drengi í huga, eru þær enn góðra gjalda verðar því að í grunninn snúast þær ekki bara um það hvernig eigi ekki að kenna heldur líka um samband okkar við tungumálið sem tæki til að tjá það sem býr innra með okkur. Hér eru brot úr esseyjunni:

Stundum heyrir ég fólk biðjast afsökunar á því að vera ekki fært um að segja það sem það hugsar og halda því fram að höfuðið sé fullt af alls kyns háfleygum hugsunum sem það skorti mælsku til að koma til skila. Þetta er mesta vitleysa. Vitið þið hvað ég held að þetta sé? Þetta snýst um það að hugtökin eða orðin eru eins og skuggar vegna þess að hugsunin er óskýr og fólk er ófært um að greiða úr henni, skýra og skilja í huga sér; af því leiðir að það getur ekki komið hugsuninni skilmerkilega frá sér. Það veit ekki sjálft hvað það er að hugsa. Sjáið bara hvernig það hikstar og stamar þegar það ætlar að koma hugarfóstrinu út úr sér: Það er ljóst að þjáningin tengist ekki fæðingunni heldur getnaðinum. Það gerir ekkert annað en að velta þessu ómótaða stykki uppi í sér. Ég vil halda því fram – og Sókrates var á sömu skoðun – að hver sá sem er með skýra og lifandi hugsun í kollinum geti komið henni frá sér, jafnvel á bergamask-mál-lýskunni [sem var töluð í Feneyjum og var álitin ófáguð og gróf; þýð.] eða með táknum ef hann er mállaus: *Verbaque praevisam rem non invita sequentur*. [Ef viðfangsefnið er ljóst, fylgja orðin auðveldlega í kjölfarið. Hóras, *Skáldskaparlistin*.]

[...]

Aþenubúar (segir Platon) líta svo á að þeir séu orðmargir og mál þeirra fagað; Spartverjar forðast skruðmælgir; Krítverjar leggja meiri áherslu á frjóa hugsun en tal – og þeir eru bestir. Zenon sagði að hann hefði haft tvenns konar fylgjendur: þá sem hann kallaði *philologous* og höfðu raunverulegan áhuga á lærdómi (þeir voru eftirlæti hans) og þá sem hann kallaði *logophilous* en áhugi þeirra beindist einungis að tungumálinu. Það þýðir ekki að gott vald á tungumáli sínu sé ekki eftirsóknarvert heldur

frekar að það sé ekki eins eftirsóknarvert og af er látið. Það fer í taugarnar á mér að líf okkar skuli snúast um það. Ég vil fyrst og fremst hafa gott vald á mínu eigin tungumáli og þar næst á tungumáli þeirra nággranna minna sem ég hef regluleg samskipti við. Enginn vafi leikur á því að gott er að kunna latínu og grísku en sú kunnátta er of dýrkeypt. Ég skal segja ykkur hvernig hægt er ná valdi á þessum tungumálum á auðveldari hátt; sú aðferð var reynd á mér sjálfum. Öllum er velkomið að beita henni.

Faðir minn, sem nú er látinn, aflaði sér allra mögulegra upplýsinga hjá lærðum mönnum um hvernig best væri að mennta börn; þeir vöruðu hann við ókostum þeirra aðferða sem þá væru við lýði og sögðu að hugsun okkar og þekking jafnaðist engan veginn á við hugsun og þekkingu hinna gömlu Grikkja og Rómverja vegna þess að við værum alltof lengi að læra tungumál þeirra, sem þeir hefðu lært fyrirhafnarlaust. Ég held ekki að það sé eina ástæðan. Hvað sem því líður þá ákvað faðir minn að fela Þjóðverja (sem varð síðar frægur læknir og dó í Frakklandi) uppeldi mitt, meðan ég var enn ómálga brjóstmylkingur; hann kunnir ekki eitt orð í frönsku en var einkar vel mælandi á latínu. Hann hafði verið fenginn hingað í þeim tilgangi einum að annast mig og fékk fyrir það há laun. Ég var stöðugt í hans umsjá. Tveir minna lærðir menn voru í fylgd með honum; þeirra hlutverk fólst í því að fylgja mér hvert spor og vera honum innanhandar. Þeir ávörpuðu mig aðeins á latínu. Það var ófrávíkjanleg regla á heimilinu að enginn, hvorki faðir minn né móðir, hvorki þjónn né þerna, segði eitt einasta orð nema þau latnesku orð sem þau höfðu lært til að geta spjallað örlítið við mig. Það er stórkostlegt hvað þau lærðu öll mikið á því. Þannig lærðu foreldrar mínir næga latínu til að skilja málið og höfðu nægilegt vald á henni til að geta talað þegar á þurfti að halda og þetta átti einnig við um það af þjónustuliðinu sem annaðist mig. Í stuttu máli urðum við svo latínuseruð að áhrifin breiddust út til nærliggjandi þorpa og þannig má rekja allmörg latnesk heiti sem þar eru enn notuð yfir verkfæri og handverksmenn til þessarar reglu. Og hvað mig snertir þá lærði ég ekki frönsku – ekki frekar en Périgordmállýskuna eða arabísku – fyrr en ég var orðinn sex ára. Og þannig lærði ég latínu áreynslulaust og án bóka, án málfræði, án

reglna, án svipunnar og án tára, og hún var eins góð og latína kennarans míns því að ég var ófær um að spilla henni eða rugla. Ef kennarar mínir vildu að ég skrifaði stíl (eins og aðrir piltar gera í skóla þegar þeir þýða af frönsku yfir á latínu) varð ég að þýða af lélegri latínu yfir á góða. Og Nicholas Grouchy, sem skrifaði *De comitiis Romanorum*, Guillaume Guereute, sem samdi greinargerð um Aristóteles, Georg Buchanan, hið mikla skoska ljóðskáld, og Marc-Antoine Muret, sem Frakkar og Ítalir líta á sem mesta mælskusnilling síns tíma, voru allir kennarar mínir og þeir hafa oft sagt mér að þeir hafi verið hræddir við að koma nálægt mér þegar ég var barn vegna þess hversu mælskur ég var og fljótur til svars. Ég hitti Buchanan seinna þegar hann var í þjónustu hins látna herra marskálsins af Brissac og hann sagði mér að hann væri að skrifa bók um barnauppleði og að uppleði mitt væri sín fyrirmynd, en hann var þá einkakennari greifans af Brissac, sem við höfum séð að býr bæði yfir hugrekki og dirfsku.

Hvað grískuna (sem ég skil varla orð í) varðaði hafði faðir minn gert ráð fyrir að kenna mér hana á markvissan hátt en öðruvísi, eða eins og leik eða íþrótt. Við köstuðum á milli okkar beygingum, dálítið eins og þeir sem nota borðspil til þess að læra reikning og rúmfræði. Honum hafði nefnilega meðal annars verið ráðlagt að fá mig til að nálgast þekkingu og kvaðir af eigin vild, án þess að þröngva mér til nokkurs, og lyfta sál minni einungis með blíðu og frelsi, án hafta og helsis. Honum var svo umhugað um þetta að þar sem einhver hafði haldið því fram að það hefði truflandi áhrif á hinn viðkvæma heila barna að vekja þau með látum og rífa þau skyndilega upp af svefni (sem er mun dýpri en okkar) lét hann vekja mig með hljóðfærslætti – og það var alltaf einhver til að sjá um það. [...]

Og ef við snúum okkur nú aftur að efninu þá jafnast ekkert á við það að reyna að vekja löngun og yndi: annars framleiðum við einungis bókum hlaðna asna. Asnar eru barðir áfram, neyddir til að burðast með lærdóminn, en ef það á að bera ávöxt er ekki nóg að koma honum fyrir á þennan hátt, hann þarf að verða óaðskiljanlegur hluti af okkur.

Auður Hauksdóttir, prófessor í dönsku, hefur verið eldhugi í starfi sínu við Háskóla Íslands bæði sem fræðimaður á sviði dansk-íslenskra menningartengsla og dönskukennslu á Íslandi og sem forstöðumaður Stofnunar Vigdísar Finnbogadóttur í erlendum tungumálum um árabíl. Þá hefur hún einnig verið í forsvari fyrir fjölmörg þverfagleg rannsóknarverkefni.

Í tilefni af sjötugsafmæli Auðar heiðra tólf fræðimenn frá Íslandi og Danmörku hana með þessu riti þar sem fjallað er um rannsóknir hennar, dönsk-íslensk menningartengsl og önnur viðfangsefni sem tengjast áhugasviðum hennar.

STOFNUN
VIGDÍSAR FINNBOGADÓTTUR
Í ERLENDUM TUNGUMÁLUM

ISBN 978-9979-9039-9-4

